

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss. 217-246/ Volume: 7, Issue: 2, 2023, pp. 217-246

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

İbrahim ÖZPOLAT

Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku, İstanbul
Ph.D. Istanbul University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Studies, Department of Islamic Law,
Istanbul/Turkey

ibrahimozpolat.io63@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6665-8970

ror.org/03a5qrr21

Öz

Bu çalışmada günümüz piyasalarında sıkça uygulanan spekülasyonun iktisadi ve fihi açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Spekülasyonun mahiyetinin tespit edilmesi önemli olduğu için öncelikle tanımı, gerçekleştirildiği piyasalar ve benzer kavramlarla karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Bu bağlamda spekülasyonun manipülasyon ve yatırım kavramları ile karşılaştırılması yapılmıştır. Daha sonra çağdaş İslam hukukçularının spekülasyonla ilgili görüşleri ve spekülasyonun günümüz hukukundaki yeri incelenmiştir. Araştırmanın bu kısmı, fihi değerlendirmenin yapılacağı sonraki konular için önemlidir. Spekülasyonun mürekkep sözleşme niteliği, sözleşmenin sonlandırılma şekillerinden fiziki teslim, nakdi mutabakat ve ters işlemin spekülasyon ile ilişkisi, spekülasyonun kumar niteliği, spekülasyonun İslam hukukunun külli kaideleri ve makâsîdûş-şerîa açısından tahlili konuları ise fihi açıdan değerlendirme kısmında yapılmıştır. Çalışmada spekülasyonun özü açısından meşru olmakla birlikte gayri meşru bir amaca götürmesi durumunda bazı türleri için yasaklama getirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre spekülasyon hakkında tamamen olumlu veya tamamen olumsuz bir yaklaşım benimsenmemiştir. Bunun yerine spekülasyonun tanımı ve gerçekleştirilme amaçlarına odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam İktisadı, İslami Finans, Spekülasyon, Manipülasyon, Yatırım, Kumar.

ECONOMICAL AND FIQH EVALUATION OF SPECULATION: LEGITIMATE TRADE OR FORBIDDEN GAMBLING?

Abstract

In this study, speculation, which is frequently used in today's market, has been evaluated in terms of economics and fiqh. Since it is important to determine the nature of speculation, first of all, its definition, the markets in which it is realized and its comparison with similar concepts are given. In this context, the comparison of speculation with the concepts of manipulation and investment is included. Then, the views of contemporary Islamic jurists on speculation and the place of speculation in today's law are examined. This part of the research

Geliş Tarihi: 24.07.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1331868

Kabul Tarihi: 07.08.2023

is important for the next issues on which the fiqh will be evaluated. The ink contract nature of speculation, the physical delivery of the contract termination forms, the relationship between cash settlement and reverse transaction with speculation, the gambling nature of speculation, the analysis of speculation in terms of the general principles of Islamic law and makâsîdû's-şerîa are discussed in the fiqh section. In the study, it was concluded that although speculation is legitimate in terms of its essence, some types of speculation can be banned if it leads to an illegitimate purpose. Accordingly, a completely positive or completely negative approach to speculation has not been adopted. Instead, the focus is on the definition of speculation and its realization purposes.

Key Words: Islamic Law, Islamic Economics, Islamic Finance, Speculation, Manipulation, Investment, Gambling.

Atıf / Cite as: Özpolat, İbrahim. "Spekülasyonun İktisadi ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi: Meşru Ticaret mi Yoksa Yasak Kumar mı?". *Apjir* 7/2 (Ağustos 2023), 217-246.

Giriş

Bu çalışmanın odak noktası özel olarak spekülasyon faaliyetidir. Bu sebeple spekülasyon faaliyetinin iktisadi ve fıkhi açıdan değerlendirilmesi, işlemin genel yapısı ve gerçekleştirilme amacı açısından yapılacaktır. Piyasada spekülasyon faaliyetinin zemini olabilecek spot ve türev sözleşme gibi işlemlerin İslam hukuku açısından değerlendirilmesinin çalışmanın sınırlarını aşması sebebiyle konunun dışında olduğu unutulmamalıdır. Spekülasyona dair değerlendirmeler tek başına bir işlemin meşru olması için yeterli değildir. Bununla birlikte gerçekleştirilen işlemin genel olarak İslam borçlar hukukuna uygun olması gerekir.

Spekülasyonun iktisadi ve fıkhi açıdan incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada öncelikle spekülasyonun mahiyeti, gerçekleştirildiği piyasalar, benzerlik arz ettiği iki kavram olan manipülasyon ve yatırım ile karşılaştırılmasına yer verilecektir. Daha sonra çağdaş İslam hukukçularının spekülasyona yaklaşımları, spekülasyonun günümüz hukukundaki yeri ve fıkhi açıdan değerlendirmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Fıkhi açıdan değerlendirmede spekülasyon bağlamında ele alınan konular arasında spekülasyonun mürekkep sözleşme niteliği, sözleşmeyi sonlandırma yöntemleri olan fiziksel teslim, nakdi mutabakat ve ters işlemin spekülasyonla ilişkisi, spekülasyonun kumar niteliği, spekülasyonun İslam hukukunun külli kaideleri ve makâsîdû's-şerîa açısından değerlendirmesi mevcuttur.

1. Spekülasyonun Tanımı

Spekülasyon; emtia, döviz ve menkul değer gibi varlıkların, gelecekteki değerleri/fiyatları üzerinde tahmin ve beklentilere dayanılarak, oluşabilecek riski üstlenmek suretiyle, kazanç sağlamak amacıyla yapılan alım satım işlemlerine verilen addır.¹ Türk Dil

¹ Marc Levinson, *Finansal Piyasalar Kılavuzu* çev. Cengiz Yavilioğlu, İlhan Ege, Gülizar Kurt, haz. İlhan Ege (Ankara, Liberte Yayınları, 2007), 247; Lefife Özdemir, *Vadeli İşlem Piyasası ile Spot Piyasa Oynaklığı Arasındaki İlişki* (Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 19; Muzaffer Ulusoy, *Vadeli İşlem Piyasaları ve Türkiye Döviz Piyasasında Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nın (VİOP)*

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

Kurumu'nun İktisat Terimleri Sözlüğü'ndeki tanımı ise “*kişisel öngörülere dayanarak fiyatında yükselme beklenen iktisadi varlığı satın alma, fiyatında düşme bekleneni ise satma biçiminde yapılan, aradaki fiyat farklılıklarından kâr elde etme etkinliği*” şeklinde aktarılmaktadır.² Spekülyasyon mutlaka işlem yapmak manasına gelmez. Ancak spekülyasyon neticesi genellikle işlem yapıldığı için spekülyasyon işlem yapma anlamında kullanılmıştır. Yukarıdaki tarifler, bu durum göz önünde bulundurularak yapılan tanımlamalardır. Daha doğru bir diğer tarif ise “*piyasa ortalama getirisinden daha fazla getiri beklentisi ile daha fazla risk üstlenerek, geleceğe ilişkin belirli bir yönde öngörüle bulunma*” olarak ifade edilmektedir.³ Bu tarife göre spekülyasyon, yapılan alım satım işleminin kendisi değil alım satım işleminin arkasındaki beklenti ve motivasyondur. Bu işlemden amaç, gelecekte fiyatının yükselmesi beklenen bir varlığı bugünden satın almak veya gelecekte fiyatının düşmesi beklenen bir varlığı bugünden satarak kazanç sağlamaktır. Bu işlemleri yapanlara “spekülatör” denilmektedir. Spekülatörler, bir varlığın vadeli fiyatı ile gelecekteki spot fiyatı arasında fark olacağını tahmin ettiklerinde spekülatif pozisyon alırlar.⁴ Spekülatörlerin hedefi, herhangi bir varlığı düşük fiyattan alıp yüksek fiyata satmaktır. Spekülatörler için fiyatların mevcut durumu önem arz etmez. Onlar için önem arz eden husus, fiyatların ileriye dönük seyrinin hangi yönde olacağıdır. Bu sebeple spekülatörlerin aslında beklenti ve tahminleri alıp sattığı söylenmektedir.⁵ Bununla birlikte Türk Dil Kurumu'nun verdiği “*vurgunculuk, saptırma, yolsuzca kazanç sağlama, ihtikar*” gibi manaların⁶ spekülyasyonun yukarıda aktarılan iktisadi anlamından farklı olduğu unutulmamalıdır. İktisadi bir terim olarak spekülyasyon için esas olan yukarıda verilen anlamlardır.⁷

Spekülatörler, fiyat değişimleri ile ilgili beklentileri vasıtasıyla kar elde etmeyi amaçlayan piyasa katılımcıdır. İleride fiyatının yükselmesini bekledikleri bir varlığı bugünden ucuz fiyata alıp beklenen gerçekleştiğinde pahalı fiyata satmayı amaçlarlar. Spekülatörler, riskten korunmanın aksine riski üstlenerek kar elde etmek isterler. Risk alan bu yatırımcılara “spekülatör” denmesi daha çok ABD’de var olan ve oradan dünyaya yayılmış bir kullanımdır. İngiltere’de ise bu yatırımcılara “tüccar” adı verilmektedir. Bir

Gelişimi (Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 57.

² Türk Dil Kurumu, “Spekülyasyon” (13.04.2023).

³ Ethem Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü* (İstanbul, Gazi Kitabevi, 2012), 341.

⁴ Özdemir, *Vadeli İşlem Piyasası ile Spot Piyasa Oynaklığı Arasındaki İlişki*, 20.

⁵ Yasemin Karataş-Elçiçek, *Vadeli İşlem Sözleşmelerini Getiri, İşlem Hacmi ve Volatilité Bazında Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Etkilerinin Analizi Üzerine Ampirik Uygulamalar* (Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 18.

⁶ Türk Dil Kurumu, “Spekülyasyon” (13.04.2023).

⁷ Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 34; Farklı tanımlar için ayrıca bkz. Abdullah es-Salemî, “*et-Tağrîr fi'l-mudârebât*”, *Râbitatü'l-âlemi'l-islâmî el-Mecmau'l-fikhî* (y.y., 2010), 11-12.

spekülatörün kar yapma olasılığının yanında zararla karşılaşma olasılığı da düşük değildir. Bu sebeple spekülasyon, özel bir konu olup uzmanlık gerektirir.⁸

Spekülasyon sözcüğü, çağdaş iktisat ve İslami finans çevreleri için yeni ortaya çıkmış modern bir terimdir. Dolayısıyla bu terimin klasik fıkıh edebiyatında doğrudan bir kullanımı yoktur. Ancak klasik fakihlerin muâmelât bahislerinde garar, gış, tenâcüs, tedlis, ihtikar, kumar, riba, ribh, akdin gerçekleştirilme amacı ve akitte tarafların niyeti gibi konuları tartışırken dolaylı olarak spekülasyona benzer faaliyetlerle ilgili yorumlarda bulunduğu görülmektedir.⁹

Çağdaş Arap literatüründe spekülasyonun “el-mudârebe”¹⁰, “el-mukâmere”¹¹ ve “el-mücâze”¹² terimleri ile ifade edildiği görülmektedir. Spekülasyonu ifade etmek için bu terimlerden en yaygın kullanılanı mudarebe terimidir. Spekülasyon anlamına bağlı olarak mudârebe sözcüğü, klasik fıkıhtaki mudârabeden farklı olduğu gibi¹³ çağdaş kullanımda Arapça karşılığı “telâüb” olarak aktarılan manipülasyon kavramından da farklıdır.¹⁴ Spekülasyon için mukâmere teriminin kullanımının ise, spekülasyona dair çağdaş İslam hukuku literatüründeki olumsuz bakış açısına bağlı olarak terimleştiği söylenebilir. Zira mukâmere sözcüğü kumar ile aynı kökten olup sözlük anlamı olarak; karşılıklı kumar oynamak; kumar faaliyetinde bulunmak gibi anlamları bünyesinde barındırmaktadır.¹⁵ El-Mücâze terimi ise spekülasyondaki risk unsuru göz önünde bulundurularak kullanımı tercih edilen bir isimlendirmedir. Zira mücâze sözlük manası açısından risk anlamı taşımaktadır.

⁸ Buket Doğan, *Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış* (Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 56-57.

⁹ Azlin Alisa Ahmad vd., “Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance”, *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 2.

¹⁰ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül fi'l-esvâki'l-mâliyye* (Riyad, Dâru künûzü İşbilyâ li'n-neşri ve't-tevzî', 2005), 2/672; Abdülaziz Halîfe el-Kassâr, “el-İhtiyârât fi esvâki'l-evrâki'l-mâliyye”, *Mecelletü's-şer'iati ve'd-dirâsâti'l-islâmiyyeti* sayı: 53, (y.y., 2003), 242; Muhyiddîn Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye* (Mekke, Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1983-1984), 169; Semî, “et-Tağrîr fi'l-mudârebât”, 11; Fehd Hâlid Ebdâh Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr fi sûki'l-evrâki'l-mâliyye* (Kahire, Câmîati'l-Kâhire, Külliyyetü'l-hukûk, Risâletü doktûra, 2017), 3; Abdürrahîm Abdülhamîd es-Sââtî, “el-Mudâreberü ve'l-kimâr fi'l-esvâki'l-mâliyyeti'l-muâsıra”, *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdi'l-azîz: el-İktisâdü'l-islâmî*, Cilt: 20, (y.y., 2007), 7; Alî Abdülahmed Ebu'l-Basal, “el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü fi bey'i ve şirâi'l-eshümi”, *Mecelletü Câmîati Dimeşk*, 25/2, (Dimeşk, 2009), 807; Ahmad vd., “Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance”, 2.

¹¹ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 170; Ahmad vd., “Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance”, 2.

¹² Sâmî b. İbrâhîm es-Süveylim, *et-Tehavvut fi't-temvili'l-islâmî* (Cidde, el-Benku'l-islâmiyyu li't-tenmiyyeti, 2007), 29; Semî, “et-Tağrîr fi'l-mudârebât”, 12.

¹³ Semî, “et-Tağrîr fi'l-mudârebât”, 11; Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr*, 3; Sââtî, “el-Mudâreberü ve'l-kimâr”, 6; Ebu'l-Basal, “el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü”, 807.

¹⁴ Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr*, 3, 5.

¹⁵ Bazı araştırmacılar bu iki kavramın farklı olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Mudârebe ile mukâmere arasındaki farkları ele alan bazı çalışmalar için bkz. Ebu'l-Basal, “el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü”, 813.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

Spekülasyonun mezkûr tanımından şu durumların spekülasyon faaliyeti kapsamına girmeyeceği anlaşılmaktadır:¹⁶ 1) Bir malın satın alınıp peşi sıra piyasada daha önce belirli olan bir fiyata satılması.¹⁷ Zira spekülasyonun en önemli özelliği gelecekte gerçekleşmesi beklenen fiyatlara bağlı bir faaliyet olmasıdır. 2) Gelecekteki ihtiyaçların karşılanması amacıyla mal satın alınması. Zira bu durumda satın alınan malın tüketilmesi veya kullanılması amaçlanmaktadır. 3) Bir işyeri veya fabrikanın fiyatların düşmesi beklentisiyle ham madde satın alımını geciktirmesi. Zira burada satın alım işleminden sonra tekrar satım yoktur. 4) Tüketicilerin fiyatların yükselmesi endişesiyle bugünden mal ve ürün satın alımında bulunması. Bu durumda amaç ilgili malın tüketilmesi veya kullanılması olup satılması değildir. Bu sebeple satım işlemi yoktur.

Çağdaş iktisat literatüründe genel olarak riskten korunular ile spekülörlerin piyasada birbirini tamamladığı ve piyasanın stabilize edilmesine olanak sağladığı ifade edilmektedir. Zira riskten korunmak isteyenler, riskten kaçınmakta spekülörler ise söz konusu riski - geleceğe dönük kazanç beklentisi ile - yüklenmektedir. Böylece piyasada likidite artmakta ve piyasa katılımcıları için karşı taraf bulmak kolaylaşmaktadır. Ayrıca spekülörlerin doğru hamlelerle yaptıkları spekülasyonlarla piyasadaki fiyat dalgalanmaları stabil bir seviyeye çekilmektedir. Spekülörler, fiyatlar normal seviyenin üstünde olduğunda satış yapmakta, fiyatlar normal seviyeden aşağı indiğinde alış işlemi gerçekleştirmektedirler. Böylece piyasanın normal seyrinde devam etmesi ve fiyat dengelenmesi sağlandığı iddia edilmektedir.¹⁸ Âli Süleymân ve Ahmed Hasan gibi çağdaş İslam iktisatçılarından diğer bazıları ise, spekülasyonda var olduğu iddia edilen faydaların pratik ile örtüşmediğini ifade etmektedir. Bu yaklaşımda olanlara göre spekülasyonda var olduğu iddia edilen; likidite sağlama, satım veya alım yönünde daima sözleşme yapılabilecek bir karşı tarafın var olması, üretime pozitif etkide bulunma ve spot piyasada fiyat istikrarı sağlama gibi faydalara realite ile uyuşmaması, vehim ve hayale dayalı faydalar olması sebebiyle ihtiyat ile yaklaşılması gerekmektedir.¹⁹

¹⁶ Sââtî, "el-Mudâberü ve'l-kimâr", 7.

¹⁷ Bu işleme arbitraj adı verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 33; Y. Gökhan Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri* (İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 2004), 35-36; Didem Yanbolu, *Piyasalarda Türev Ürünler Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi* (Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 7.

¹⁸ Ulusoy, *Vadeli İşlem Piyasaları ve Türkiye Döviz Piyasasında Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nın (VIOP) Gelişimi*, 58; Karataş-Elçiçek, *Vadeli İşlem Sözleşmelerini Getiri, İşlem Hacmi ve Volatilité Bazında Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Etkilerinin Analizi Üzerine Ampirik Uygulamalar*, 18.

¹⁹ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/940-942, 951-952; Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 170-173.

2. Spekülasyonun Gerçekleştirildiği Piyasalar

Tanımından da anlaşılacağı üzere spekülasyon faaliyeti spot piyasada gerçekleştirileceği gibi türev (vadeli) piyasada da²⁰ gerçekleştirilebilmektedir.²¹ Ancak spot piyasadaki fiyat hareketliliğinin türev piyasaya göre daha durgun ve stabil seyretmesi sebebiyle spekülâtörler için genellikle faaliyet sahası türev piyasadır.²² Zira spekülâtörler kaybetme riskini üstlenerek gerçekleştirecekleri iki işlem olan alım-satım veya satım-alım işlemleri ile fiyat farklılıklarından kazanç sağlamayı amaçlarlar.

Spekülâtörlerin spot piyasa yerine daha çok türev piyasaları tercih etmelerinin birçok sebebinden bahsedilmektedir. Bu sebepler arasında; (1) spekülasyon yapma konusunda spot piyasada bazı güçlüklerle karşılaşılması, (2) marjin sistemi sebebiyle düşük değerlere yüksek hacimli işlemlerin yapılabilme imkanı sunması, (3) fiziksel teslimin olmaması sebebiyle malın taşınması, depolanması ve sigorta edilmesi gibi yükümlülüklerin bulunmamasına bağlı olarak maliyet azlığı, (4) kolay işlem yapılabilmesi, (5) türev piyasada alternatif çokluğu gibi gerekçeler zikredilmektedir. Türev sözleşmelerin gerçekleştirilmesi için başlangıçta ya hiçbir işlem maliyeti gerekmez ya da organize borsalarda icra edilen sözleşmelerde olduğu gibi marjin adı verilen düşük teminatlar verilmesi suretiyle düşük işlem maliyetleri söz konusu olur. Bu da piyasa katılımcılarının, genellikle işlem tutarının tamamının alındığı spot piyasa yerine türev piyasaya yönelmesine sebep olmaktadır. Böylelikle piyasa katılımcısı, düşük maliyetle büyük kazançlar elde edebilmektedir.²³ Spekülâtörler, spot piyasada yeterli miktarda varlık bulamama ve türev piyasa kadar likit olamama (kolay elden çıkarılamama) güçlükleriyle karşılaşabilmektedir. Spekülâtörler, türev piyasada satın aldıkları varlığı kolayca

²⁰ Spot piyasa; belirli miktardaki emtia veya finansal varlıkların ve bunların karşılığı olan bedelin, güncel değerleri üzerinden işlem gördüğü ve gerçekleşen işlem sonrası takas günü el değiştirdiği piyasalardır. Spot piyasada gerçekleşen işlemlere “spot işlem”, “cari işlem” ve “peşin işlem” adı verilebilmektedir. Spot piyasalardaki işlemlerin ardından iki bedelin el değiştirmesi, en fazla 48 saat içerisinde gerçekleşir. Türev piyasa ise; herhangi bir emtia veya finansal varlığın, gelecekteki bir tarihte teslimatı veya nakdi uzlaşması yapılmak üzere bugünden belirlenmiş bir fiyattan alım satımının yapıldığı piyasalardır. Türev piyasalara, “vadeli piyasalar” veya “vadeli işlem piyasaları” da denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tolga Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme* (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 2; İhsan Kurar, *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi: Vadeli İşlem Piyasası Risk Yönetimi Uygulaması* (Kütahya, Dumlupınar Üniveristesesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 13; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 77-78; Ulusoy, *Vadeli İşlem Piyasaları ve Türkiye Döviz Piyasasında Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nın (VİOP) Gelişimi*, 37.

²¹ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/676; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 242.

²² Kassâr, “el-İhtiyârât”, 242; Karataş-Elçiçek, *Vadeli İşlem Sözleşmelerini Getiri, İşlem Hacmi ve Volatilité Bazında Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Etkilerinin Analizi Üzerine Ampirik Uygulamalar*, 18.

²³ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/938-939; Usâme b. Hamûd b. Muhammed el-Lâhim, *Bey'u'd-deyn ve tatbikâtuhu'l-muâsıra fi'l-fikhi'l-islâmî* (Riyad, Dâru'l-meymân li'n-neşri ve't-tevzi', 2012), 2/643-644; Kurar, *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi*, 5; Ulusoy, *Vadeli İşlem Piyasaları ve Türkiye Döviz Piyasasında Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nın (VİOP) Gelişimi*, 59.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

satmaktadırlar. Bu da türev piyasaları spekülâtorler için spot piyasalardan daha cazip hale getirmektedir.²⁴

Türev piyasaların yapısı gereği genel olarak spekülasyona son derece elverişli bir ortam sunduğu söylenebilir de bunun bütün türev işlemleri kapsadığı söylenemez. Zira türev işlemler tezgahüstü piyasa ve organize piyasada gerçekleştirilebilmektedir. Türev sözleşmelerden forward sözleşmeler ile swap sözleşmeleri tezgahüstü piyasada,²⁵ futures sözleşmeler organize piyasada,²⁶ opsiyon sözleşmeleri ise hem tezgahüstü piyasa hem de organize piyasada²⁷ gerçekleştirilebilmektedir. Türev piyasaların spekülasyon için elverişliliği organize piyasalar olan borsalar için kabul edilebilir olsa da bu hüküm tezgahüstü piyasalar için geçerli değildir. Zira tezgahüstü piyasalar; standart olmaması, ikincil piyasaya sahip olmaması ve buna bağlı olarak likit olmaması açısından spekülasyon için oldukça sınırlı bir alan çizer. Tezgahüstü piyasada her zaman sözleşmenin karşı tarafına ulaşılabilir. Bu sebeple tezgahüstü piyasada gerçekleştirilen forward, swap ve opsiyon işlemlerinde spekülasyon yapmak oldukça zordur. Ancak borsada gerçekleştirilen futures ve opsiyon işlemlerinde spekülasyon daha kolay gerçekleştirilebilmektedir.²⁸

²⁴ Karataş-Elçiçek, *Vadeli İşlem Sözleşmelerini Getiri, İşlem Hacmi ve Volatilitte Bazında Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Etkilerinin Analizi Üzerine Ampirik Uygulamalar*, 18.

²⁵ Forward sözleşmelerin piyasaları için bkz. Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 419; Ali Ceylan ve Turhan Korkmaz, *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi* (Bursa, Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2004), 269; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 15; Hilmi Tunahan Akkuş ve Şakir Sakarya, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, (Ankara, y.y., 2018), 283. Swap sözleşmelerinin piyasaları için bkz. Ceylan ve Korkmaz, *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi*, 382-383; Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 359-360; Eda Tanyel, *Türev Ürünler, Türkiye’de ve Dünya’da Türev Piyasaların Gelişimi ve Kalkınma ve Yatırım Bankalarında Kullanımı* (Ankara, İller Bankası Anonim Şirketi, Uzmanlık Tezi, 2016), 21; Kurar, *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi*, 34.

²⁶ Futures sözleşmelerin piyasaları için bkz. Kerem Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği* (Ankara, Yeterlilik Etüdü, 1999), 10; Ayben Koy, *Türev Piyasalar* (İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2018), 46; Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 419; Ceylan ve Korkmaz, *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi*, 269; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 15; Akkuş ve Sakarya, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, 283.

²⁷ Opsiyon sözleşmelerinin piyasaları için bkz. Ceylan ve Korkmaz, *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi*, 345-350; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 28.

²⁸ Futures sözleşmelerde spekülasyonla ilgili bkz. Süveylim, *et-Tehavvut*, 30; Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*, 45-46; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 54-56; Muhammad Akram Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy”, *American Journal of Islamic Social Sciences* c. 5 no. 1 (y.y., 1988), 98; Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 419; Akkuş ve Sakarya, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, 283. Opsiyon sözleşmelerinde spekülasyonla ilgili bkz. Ömer Faruk Şenol, *Hukuki Açısından Bankaların Tezgahüstü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler* (İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017), 18-19; Âli Süleymân, *Ahkâmü’t-teâmül*, 2/1057; İsmail Kırcı, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri* (Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2000), 192.

3. Spekülasyonun Manipülasyon ile Karşılaştırılması

Sözlük manası açısından bireyleri veya nesnelere yönetmek, yönlendirmek, kontrol etmek gibi anlamları bulunan manipülasyon terim anlamı olarak “*yarar sağlamak amacıyla başkalarını çeşitli yollarla aldatarak veya gerçeği çarpıtarak etkileme, yönlendirme, kullanma, kontrol etme ve yönetme*”²⁹ anlamına gelmekte olup bu işi yapan kişilere manipülatör adı verilmektedir.³⁰ Diğer bir tanım ise “*piyasada yalan yanlış haberler yayarak ve faaliyette bulunarak piyasayı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme faaliyeti*” şeklindedir.³¹ Manipülasyonun birçok çeşidi bulunmakla birlikte bu çalışmada mutlak kullanımıyla finansal manipülasyon kastedilmektedir. Spekülasyonun tanımı ise yukarıda geçtiği üzere en özlü şekilde gelecekteki fiyat hareketleri üzerinde öngörü ve tahminde bulunmak suretiyle risk üstlenilerek gerçekleştirilen alım satım faaliyetidir.

Gerek piyasa katılımcıları arasında gerekse de basın ve medyada birbiriyle en fazla karıştırılan kavramlardan biri de spekülasyon ile manipülasyon kavramlarıdır. Spekülasyonun anlam açısından manipülasyon ile bir ilgisi yoktur.³² Manipülasyon ile spekülasyon birbirinden farklı iki kavramdır. Bununla birlikte uygulama açısından manipülasyona dayanan işlemler ile spekülatif işlemler arasındaki çizgiyi belirlemek oldukça güçtür. Hatta bazı yazarlar günümüzde hukuken bu sınırın çizilemeyeceğini iddia etmektedir.³³ Bunun yanında spekülasyon ile manipülasyon arasında iki temel farktan bahsedilebilir:³⁴ (1) Finans piyasalarında manipülasyon yapmak suçtur.³⁵ Ancak spekülasyon faaliyeti bir suç olarak görülmez. (2) Spekülasyon gelecekte oluşacak fiyat hareketlerin kar elde etmeye yönelik bir beklenti ve tahmine dayanır. Beklenen fiyat gerçekleşinceye kadar bir beklenti ve tahminin ötesine geçmez. Bu sebeple yüksek risk barındırır. Spekülasyonda fiyatların doğal seyrinde bir faaliyet gerçekleştirilmektedir.

²⁹ Doviz, “Manipülasyon ve Spekülasyon Nedir?” (13.04.2023).

³⁰ Rasim Özcan, “Hisse Senedi Piyasalarında Manipülasyon Stratejileri”, *İMKB Dergisi*, 3 Aylık Finans ve Ekonomi Süreli Yayını, sayı: 49, (y.y., 2013), 23;). Kamer Çelik, *Finansal Bilgi Manipülasyonu ve Manipülasyon Tespitine Yönelik BIST’te Bir Uygulama* (Çorum: Hitit üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 26-29; Doviz, “Manipülasyon ve Spekülasyon Nedir?” (13.04.2023).

³¹ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara, Yetkin Yayınları, 10. Baskı, 2011), 874; Bürden, *el-Mudârebetü ve’t-telâübü bi’l-es’âr*, 3.

³² Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 342.

³³ Mehmet Murat Aktaş, “Sermaye Piyasası Kanunu Bakımından Piyasa Dolandırıcılığı (Manipülasyon) Düzenlemesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0/10, (y.y., 2017), 8.

³⁴ Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 342; Kayser Mahmûd Ubeys, *Cerîmetü’t-telâüb bies’âri’l-evrâki’l-mâliyye* (y.y., 2016), 2-3, 6-7; Aktaş, “Sermaye Piyasası Kanunu Bakımından Piyasa Dolandırıcılığı (Manipülasyon) Düzenlemesi”, 8-10; Aysun Bayhan, “Spekülasyon nedir? Borsada Spekülasyon ne demek?” (13.04.2023); Celali Yılmaz, “Spekülasyon ve Manipülasyon” (13.04.2023); Doviz, “Manipülasyon ve Spekülasyon Nedir?” (13.04.2023).

³⁵ Bürden, *el-Mudârebetü ve’t-telâübü bi’l-es’âr*, 6; Ubeys, *Cerîmetü’t-telâüb*, 2-3; Sermaye Piyasası Kanunu, Kanun no: 6362. Ayrıntılı bilgileri için ayrıca bkz. Çelik, *Finansal Bilgi Manipülasyonu ve Manipülasyon Tespitine Yönelik BIST’te Bir Uygulama*, 27-28.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

Ancak manipülasyon ise, piyasadaki fiyat hareketlerine çeşitli tekniklerle suni olarak doğrudan müdahalede³⁶ bulunmaktadır.

4. Spekülasyonun Yatırım ile Karşılaştırılması

Gerçekleştirilen herhangi bir işlemin başında spekülasyon ile yatırımı birbirinden ayırmak güçtür. Zira işlemde bunları belirleyecek herhangi bir delil veya karine mevcut değildir. Spekülasyon veya yatırım amaçlarını belirleyecek niyet ise tarafların kalplerinde saklı olup dışarıya kapalıdır.³⁷ Bununla birlikte konu dikkatli bir şekilde incelendiğinde yatırımın spekülasyondan daha genel bir kavram olarak ele alınması ve spekülasyonun yatırım içerisinde özel bir kavram olarak değerlendirilmesi mümkündür. Spekülasyonu özel kılan vasıf ise risk derecesidir. Buna göre spekülâtörün yaptığı faaliyet de bir yatırım şekli olup burada daha fazla kar amaçlanmakta ve buna bağlı olarak daha yüksek risk üstlenilmektedir.³⁸

Sââtî ve Kamali gibi bazı çağdaş İslam hukukçularının ticari yatırım ile spekülasyon arasındaki farklara yer verdiği görülmektedir. Bu farklar, kesin bir çizgi ile ayırıcı ve belirleyici olmamakla birlikte ticari yatırımı spekülasyon faaliyetinden ayırmayı kolaylaştırması açısından önemlidir. Bu farkların şöylece açıklanması mümkündür:³⁹

- Yatırımcı genellikle belirli bir sermaye stoğuna sahip ve bu sermayeyi alım satım yapmak suretiyle işleterek kar elde eder. Spekülâtör ise, genellikle öz sermaye olmadan vadeli olarak satın alır ve fiyatların yükselmesinden sonra ters işlem ile satım yaparak pozisyonunu kapatır.⁴⁰

- Yatırım ile fiyatların yükselme beklentisi arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Ancak spekülasyon ile fiyatların yükselme beklentisi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Buna göre yatırımcı genellikle doğrudan fiyatların yükselme beklentisi olmaksızın malı satın alır ve bu malı ileride yüksek fiyattan satar. Bu sebeple yatırımcı iki fiyata önem verir. Bunlar satın alım fiyatı ile satım fiyatıdır. Satım fiyatı yüksekse malı satar ve kar elde eder. Spekülâtör ise, genellikle doğrudan gelecekte fiyatların yükselme beklentisi ile malı satın alır.⁴¹

³⁶ Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr*, 3; Uğur Orhan, "Manipülasyon (Piyasa Dolandırıcılığı) Suçu", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/2, (y.y., 2021), 1639-1640.

³⁷ Mohammad Hashim Kamali, *İslam Ticaret Hukuku: Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi* çev. Nazan Lila (İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020), 205; Muhammad al-Amine Muhammad al-Bashir, *İslami Finansta Risk Yönetimi* çev. Ali Kürşat Sak ve Gencay Karakaya (İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020), 172.

³⁸ Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 342.

³⁹ Sââtî, "el-Mudâreberü ve'l-kimâr", 25-26.

⁴⁰ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku*, 204.

⁴¹ Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 342.

- Yatırım genellikle uzun vadeli ve sermayenin güvende olacağı şekilde yapılır. Fakat spekülasyon genelde yatırıma göre daha kısa vadeli ve hızlı olmasının yanında yüksek risk barındırır.⁴²

5. Çağdaş İslam Hukukçularının Spekülasyona Yaklaşımları

Spekülasyonun meşru olup olmadığı ile ilgili çağdaş İslam hukukçuları ile araştırmacıların üç görüş etrafında toplandıkları görülmektedir. Bu üç görüşün; genellemeci olumsuz yaklaşım, genellemeci olumlu yaklaşım ve ayrıntılayan yaklaşım şeklinde ifade edilmesi mümkündür. Spekülasyonla ilgili bu üç görüşün kısaca incelenmesi gerekmektedir.

5.1. Genellemeci Olumsuz Yaklaşım

Bu görüş, spekülasyonun ya bizzat kumar olması veya kumar manasında olması sebebiyle caiz olmadığını savunan yaklaşımdır. Çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu bu görüştedir.⁴³ Bu yaklaşımda olanlara göre, spekülasyonun emtia veya hisse senetlerinde olması arasında bir fark yoktur ve spekülasyon özü itibarıyla teşvike kabil olmayan zararlı bir faaliyettir.⁴⁴

Çağdaş İslam hukuku literatüründe spekülasyona dair bu olumsuz yaklaşımın birçok gerekçesinden bahsedilmektedir. Bunların başlıcaları arasında şunları saymak

⁴² Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 342; Kamali, *İslam Ticaret Hukuku*, 204; Bashir, *İslami Finansa Risk Yönetimi*, 174; Piyasa Rehberi, "Spekülasyon" (13.04.2023).

⁴³ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 173; Sâmî b. İbrâhîm es-Süveylim, *Usûlü't-temvîli'l-islâmî* (Cidde, Merkezî ebhâsi'l-iktisâdi'l-islâmî, Câmîati'ü'l-Melik Abdülazîz, 2011), 90; Muhyiddîn Alî el-Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", *Mecelletu mecmâil'fikhi'l-islâmî*. sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 154-156; Abdüsettar Ebû Gudde, "el-İhtiyârât fi'l-esvâki'l-mâliyye", *Mecelletu mecmâil'fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 335-337; Takî el-Osmânî, "Ukûdu'l-müstakbeliyyât fi's-silâi", *Mecelletu mecmâil'fikhi'l-islâmî*, 1/7, (Cidde, 1993/1412), 349-355; Takî el-Osmânî, *Buhûs fi kadâyâ fikhiyye muâsıra* (Dimeşk, Dâru'l-kalem, 2013), 1/130-137; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/814-819, 944-948; Hattâb, "Nahve sûk mâliyye islâmiyye", s. 18-22; Sââtî, "el-Mudâreberü ve'l-kimâr", 24-29; Kassâr, "el-İhtiyârât", 251-253; Alâüddîn b. Abdürrezzâk el-Cinkû, *et-Tekâbüd fi'l-fikhi'l-islâmî ve eseruhü ale'l-buyû'l-muâsıra* (Amman, Dâru'n-nefâis, 2004), 278-282; Alî es-Sâlûs, *el-İktisâdu'l-islâmî ve'l-kadâyâ'l-fikhiyyetu'l-muâsıra* (Doha, Beyrut, Dâru's-sekâfe, Müessesetü'r-reyyân, 1998), 586-587; Şâfiye Ketâf, *Devru'l-edavâti'l-mâliyyeti'l-islâmîyye* (Cezayir, Setif Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013-2014), 368-369; Lâhim, *Bey'ü'd-deyn*, 2/649-651; Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri* (İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınevi, 2008), 109-116; Ahmed el-İslambûlî, "el-Ukûdu'l-müstakbeliyye ve's-şerîatu'l-islâmîyye", *Hivâru'l-erbia (1427-1428/2006-2007)*, haz. Hâlid Sa'd Muhammed el-Harbî ve Ubeydullah Muhammed Hamza Abdülğani, Merkezî'n-neşri'l-ilmî, Câmîati'ü'l-melik Abdülazîz, (Cidde, 2008), 114-116; Abdullah Durmuş, "Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri". *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi* ed. Mehmet Bayyigit (Konya, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016), 987-988. Yûsuf Süleymân da spekülasyona olumsuz yaklaşan araştırmacılarıdır. Ancak Süleymân'a göre spekülasyonun yasak olmasının sebebi mülkiyette olmayan malın satımı ile kabzedilmeyen malın satımına dair yasakların çiğnenmesidir. Bkz. Yûsuf Süleymân, "Re'yu't-teşri'i'l-islâmî fi mesâili'l-bûrsa", *el-Mevsûatü'l-ilmîyye ve'l-ameliyye li'l-bünûk el-islâmîyye*, Matbûatü'l-ittihâdi'l-devlî li'l-bünûki'l-islâmîyye, c. 5 (Kahire, 1982), 427.

⁴⁴ Sââtî, "el-Mudâreberü ve'l-kimâr", 24.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

mümkündür:⁴⁵ (1) Fiyat farklılıklarından kar elde etme amacı. (2) Ters işlem ve nakdi mutabakat ile sonlandırılma. Bir sözleşmenin ters işlem veya nakdi mutabakat ile sonlandırılması durumunda malın fiziki teslimi söz konusu olmaz.⁴⁶ Organize türev piyasalardaki sözleşmelerin %99'u nakdi mutabakat ve ters işlem ile sonlandırılmaktadır.⁴⁷ (3) Fiziki mal tesliminin olmayışı. (4) Bir tarafın mutlak kaybı diğer tarafın ise kazanç elde etmesi üzerine kurulu olması. Spekülasyonda kumar niteliğinin varlığı genel olarak bu özellik ile temellendirilmektedir. (5) Söylentilere veya yalnızca riske dayalı olarak gelecekteki fiyatların tahmin edilmesi suretiyle işleme girişmek.

5.2. Genellemeci Olumlu Yaklaşım

Bazı çağdaş İslam hukukçuları ve araştırmacıların görüşü; spekülasyonun ticari bir işlem ve meşru bir amaç olduğu yönündedir. Bu yaklaşımda olanlara göre spekülasyonun yasaklanması için geçerli bir sebep yoktur.⁴⁸ Bu yaklaşımda olanların bazıları, spekülasyonu doğrudan ticareti bir yatırım girişimi olarak değerlendirirken⁴⁹ diğer bazıları ise spekülasyonun kişinin piyasanın gelecekteki seyri ile ilgili bir öngörü içermesi sebebiyle zihinsel bir faaliyetten ibaret olduğunu savunmaktadır. Bu ikinci görüşte olanlara göre spekülasyon ile gerçek yatırımın ilk bakışta birbirinden ayrılması mümkün değildir. Spekülasyon, gerçek yatırımdan başta bize kapalı olan ancak işlem sonunda spekülâtörün bu yöndeki niyeti ile ortaya çıkabilir.⁵⁰

Spekülasyona olumlu yaklaşan bazılarına göre bu işlemde İslami açıdan bir sakınca bulunmasa da bu faaliyetin İslami finans çevrelerinde gelişmesi mümkün değildir. Zira İslami finans, spekülâtorlere çok dar bir alan bırakmaktadır. Bunun gerekçeleri arasında şunlara yer verilmektedir: (1) İslami finansta işlemler genellikle spekülâtörlerin mizacına aykırı olan fiziksel teslimi içerir. (2) Spekülasyonların çoğu, faizli borç ile elde edilen fonlarla gerçekleştirilmektedir. İslami finans ise, buna müsaade etmez. (3) İslami finansta

⁴⁵ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 171-174; Ahmad vd., "Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance", 2-4.

⁴⁶ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/976; Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*, 46-47; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 56; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 23-24.

⁴⁷ Ahmad vd., "Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance", 2-3; Süveylim, *et-Tehavvut*, 94.

⁴⁸ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku*, 183-184, 215-217; Akram Khan, "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy", 99, 101; Abdülkerim el-Hatîb, *es-Siyâsetü'l-mâliyye fi'l-İslâm ve silatuhû bi'l-muâmelâti'l-muâsıra* (Kahire, Dâru'l-fikri'l-arabî, 2. Baskı, 1976), 184-185, 188-190; Ebu'l-Basal, "el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü", 815. Bûrden de benzer yaklaşımı benimsemiş ve spekülasyonun özünde meşru olduğunu vurgulayıp gayri meşru spekülasyonun ise manipülasyon olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr*, 5. Çağdaş iktisatçılardan birçoğunun yaklaşımı da bu yöndedir. Örnek bir değerlendirme için bkz. Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 341-342.

⁴⁹ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku*, 183-184, 215-217; Hatîb, *es-Siyâsetü'l-mâliyye*, 184-185, 188-190; Ebu'l-Basal, "el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü", 815; Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr*, 5.

⁵⁰ Akram Khan, "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy", 101.

borç alan kişinin borca dair ağır sorumlulukları vardır. Bu sebeple spekülâtorler, tüm mal varlıklarını sonsuz bir riske maruz bırakarak spekülasyon için borç para alma konusunda istekli olmazlar.⁵¹

5.3. Ayrıntılayan Yaklaşım

Ayrıntılayan yaklaşım, spekülasyonu ikiye ayıran yaklaşımdır. Buna göre spekülasyon caiz olmayan spekülasyon ve caiz olan spekülasyon olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Caiz olmayan spekülasyon, gerçek bir ticari faaliyet ile bağlantısız olup yalnızca parasal bir mübadelenin gerçekleştiği ve amaçlandığı spekülasyondur. Bu tür spekülasyonda; mal alma, mal verme, bir ürün veya hizmet üretmek niyeti olmaksızın tahminlere dayalı işlemler yapılmakta ve bu işlemlerden kazanç sağlama amaçlanmaktadır. Caiz olan spekülasyon, gerçek bir faaliyetin parçası olan ve risklerin çiftçiler gibi savunmasız üreticilerden buna gücü yeten piyasa katılımcılarına aktarılmasına aracı olan ve bu konuda olanak sağlayan spekülasyondur. Gerçek bir işlemin parçası olarak bu tür bir spekülasyon olumludur ve birçok yararı bünyesinde barındırmaktadır. Örnek olarak çiftçilerin daha kolay üretim yapabilmeleri için ihtiyaç duydukları likidite ihtiyacı bu tür bir spekülasyon ile karşılanabilmektedir.⁵²

6. Günümüz Hukuku Açısından Spekülasyon

Nispeten yeni sayılacak spekülasyon faaliyeti tarihsel olarak hukuki düzenlemelere konu olmuştur. İlgili hukuki düzenlemeler incelendiğinde spekülasyona dair olumlu yaklaşımların onun serbest ticari bir faaliyet olduğuna vurgu yaparken spekülasyona dair olumsuz yaklaşımların ise kumar niteliği çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Kumar yüzyıllar boyunca bütün hukuk sistemlerinin ve dinlerin yasakladığı bir faaliyet olmuştur. Modern Amerika ve çağdaş Batının şekillenmesinden sonra da uzun yıllar yasaklanmaya devam etmiştir. Ancak 2. Dünya savaşından sonra bireyin özgürlüğünü merkeze alan bir siyasi söylem iddiasında olan liberalizmin hızlı yükselmesinden sonra birçok ülkede kumara yönelik olumlu bir hava hakim olmaya başlamış ve bu zararlı faaliyetin mevhum faydaları bireysel seçim temellendirmesi ile ön plana çıkartılmıştır. Buna bağlı olarak birçok devlette kumara yönelik yeni düzenlemeler yapılmış ve kumar meşru kabul edilmiştir. Hukuki statüsü ve meşruiyeti kumar temeline bağlanan spekülasyonun serüveni de kumar ile ilgili mezkur sürece tabi olmuştur. Türev sözleşmelerin ortaya çıkışından sonra yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar spekülasyon faaliyeti hukuki

⁵¹ Akram Khan, "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy", 101.

⁵² Fahim Khan, *Islamic Futures and Their Markets with Special Reference to their Role in Developing Rural Financial Market* (Cidde, Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute, 1997), 46. Bashir de benzer şekilde spekülasyonu aşırı spekülasyon ve sınırlı spekülasyon olarak ikili bir ayrım ile değerlendirmekte ve birincisine olumsuz yaklaşım ikincisine olumlu yaklaşmaktadır. Bkz. Bashir, *İslami Finansta Risk Yönetimi*, 177. Cündî ve Selemî'nin yaklaşımı da Bashir ile benzer şekildedir. Bkz. Şehhât el-Cündî, *Muâmelâtu'l-bûrsa* (Kahire, Dârü'n-nahdati'l-arabiyye, 1988), 50-54; Selemî, "et-Tağrîr fi'l-mudârebât", 4, 12.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

düzenlemelerde olumsuz bir yere yerleştirilmiştir. Ancak birçok ülkede kumar ile ilgili yumuşak söylem ve olumlu havanın ortaya çıkışı spekülasyonla ilgili yasakların da kaldırılmasına sebep olmuştur. Günümüzde spekülasyon genel olarak suç sayılmasa da manipülasyona dönüşüp piyasaya zarar vermesinin önüne geçilmesi için özellikle borsalarda sıkı önlemler ve kısıtlayıcı tedbirler alınmaktadır.⁵³

Günümüz hukukunda spekülasyon faaliyeti ile ilgili tartışmaların genellikle ters işlem veya nakdi mutabakat ile sonlandırılan türev işlemler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Hukuki düzenlemelerde spekülasyonun yasaklanmasına dair tartışmaların ise kumar niteliği taşıyıp taşıyamamasına bağlandığı görülmektedir. Geniş incelemenin çalışmanın sınırlarını aşması sebebiyle burada kısaca günümüz Türk Hukuku'nun kaynağı olan İsviçre Hukuku'ndaki düzenlemeler ile günümüz Türk Hukuku'ndaki düzenlemelere yer verilmesi amaçlanmaktadır.

İsviçre Hukuku'ndaki düzenlemelerde türev işlemlerdeki kumar niteliğinin tespiti noktasında iki dönemden bahsedilebilir. Birinci dönem, hukuki olarak “fiziksel teslimin” esas alındığı ve buna bağlı olarak fiziksel teslimin açıkça veya dolaylı olarak göz ardı edildiği ve fiyat farklarından kazanç sağlamanın amaçlandığı bütün türev sözleşmelerin kumar niteliği taşıdığı ve yasaklanması gerektiği yönündeki dönemdir. İsviçre Hukuku'nda 1939 yılına kadar bu hüküm uygulanmıştır. Buna göre fiziksel teslimin olmadığı bütün işlemler spekülasyon çerçevesinde kumar niteliği taşıması sebebiyle yasaklanmalıdır. İkinci dönem ise, İsviçre Hukuku'nda 1939 yılından sonra kumar niteliğinin tespitinde fiziksel teslim yerine esas alınan “spekülasyon niteliği” ölçütünün devrede olduğu dönemdir.⁵⁴ İsviçre Federal Mahkemesi 1939 tarihli kararında türev işlemlerdeki kumar niteliğinin tespitinde spekülasyon niteliğini esas almış olmasına rağmen her türlü spekülasyonu kumar saymamış ve böylece spekülasyona dayanan işlemlerden kumar niteliğini haiz olanların kumar hükmünde olacağını hükme bağlamıştır. Söz konusu kumar niteliğinin tespiti için de bazı emare ve işaretler sayılmıştır. Söz konusu emare ve işaretlerin anlaşılması için ilgili kanunun bir kısmını şöylece aktarmak mümkündür:

“Kumar niteliği taşıyan bir vadeli işlem ne dış görünüşü ne icrası ne de işlevi itibarıyla ciddi bir vadeli borsa işleminden ayırt edilebilmektedir. Bu yüzden işlemin kumar karakterini ortaya koyan kesin ve mutlak bir ölçüt bulmak mümkün değildir. Somut olayın özellikleri dikkate alındığında, aynı işlem, bir olayda, ciddi bir işlem, bir başka olayda ise kumar niteliği arz edebilir. Bu iki ihtimalden hangisinin mevcut olduğu, her somut olayın kendi özelliklerine göre tayin edilir... Spekülatörün kumar iradesinin emareleri olarak şunlar dikkate alınır: Spekülasyonla spekülatörün mesleği veya işletmesi arasında ilginin yokluğu, borsa işlerindeki bilgisizlik, aynı zamanda hem fiyatların

⁵³ Sââtî, “el-Mudâreberü ve'l-kimâr”, 2-3, 15-16.

⁵⁴ Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 174-176.

yükselmesi hem de fiyatların düşmesine bağlı bir spekülasyon yapılmasında olduğu gibi sistem ve plan eksikliği... Nihayet belirtmek gerekir ki vadeli borsa işlemine konu emtia ya da menkul kıymetin teslimi, ortada bir kumarın bulunmadığını, dolayısıyla ciddi bir işlemin varlığını gösterir.”⁵⁵

Günümüz Türk Hukuku’nda manipülasyon suç sayılıp yasak olsa da spekülasyon genel olarak suç kapsamında değerlendirilmemektedir.⁵⁶ Ancak bununla birlikte organize türev piyasada gerçekleştirilip nakdi mutabakat veya ters işlem ile sonlandırılan işlemlerde spekülasyonun kumar niteliği çerçevesinde yasaklanabileceğine dair hukuki düzenlemeler mevcuttur. Buna göre hukuken spekülasyon bütünüyle serbest bırakılmış bir faaliyet olmayıp “yasal spekülasyon” ve “yasak spekülasyon” şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulabilir. Buna göre spekülasyon bazı yasak türleri bünyesinde barındırmaktadır. Gerek Eski Türk Borçlar Kanunu’nda gerekse de Yeni Türk Borçlar Kanunu’nda bu konuya yer verilmektedir. Eski Türk Borçlar Kanunu 504. Maddesinde geçen “*kumar ve bahis vasfını haiz olduğu takdirde borsaya dahil olan emtia ve kıymetli evrakın fiyat farkı esaslı üzerine yapılan vadeli alışverişlerde dahi, durum böyledir*” şeklindeki ifade, doğrudan kumar olmayıp dış görünümü açısından alışveriş olan bazı işlemlerin de kumar hükmünde (manasında) olabileceğini ifade etmektedir. Bu açıdan türev işlemlerden spekülasyon amacıyla gerçekleştirilenlerde, söz konusu spekülasyon durumunun ne ölçüde ve hangi mahiyette kumar niteliği taşıdığı tartışmalıdır. Bu da spekülasyonun bütünüyle serbest olmayan bir faaliyet olduğunu bazı türleri için kumar niteliğinin sabit olabilirliliğine bağlı olarak yasaklanabileceğini göstermesi açısından önemlidir.⁵⁷ Yeni Borçlar Kanunu’nun 604. Maddesinde de önceki kanun maddesi benzer ifadelerle tekrarlamaktadır. İlgili kanun maddesi şöyledir: “*Kumar ve bahisten doğan alacak hakkında dava açılmaz ve takip yapılamaz. Kumar veya bahis için bilerek verilen avanslar ve ödünç paralar ile kumar ve bahis niteliğinde oldukları takdirde, borsada işlem gören malların, yabancı paraların ve kıymetli evrakın fiyat farkı esaslı üzerine yapılan vadeli satışlar hakkında da aynı hüküm uygulanır.*”⁵⁸

7. Fıkhi Açıdan Spekülasyon

Spekülatörler kaybetme riskini üstlenerek gerçekleştirecekleri iki işlem arasındaki fiyat farklılıklarından kazanç sağlamayı amaçlarlar. Yukarıda spekülasyonun gerek spot piyasa gerekse türev piyasada gerçekleştirilebileceği ancak spot piyasadaki fiyat hareketliliğinin türev piyasaya göre daha durgun seyretmesi sebebiyle spekülatörler için genellikle faaliyet sahasının türev piyasa olduğu zikredilmişti.⁵⁹ Türev piyasalarda gerçekleştirilen türev sözleşmelerin hükmü çağdaş İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Ayrıntıları

⁵⁵ Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 175-176.

⁵⁶ Aktaş, “Sermaye Piyasası Kanunu Bakımından Piyasa Dolandırıcılığı (Manipülasyon) Düzenlemesi”, 8-10; Yılmaz, “Spekülasyon ve Manipülasyon” (13.04.2023).

⁵⁷ Spekülasyonun hangi durumlarda ve ne şekilde kumar niteliği taşıdığı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 176-180.

⁵⁸ 6098 Sayılı Yeni Borçlar Kanunu, Madde 604.

⁵⁹ Kassâr, “el-İhtiyârât”, 242.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

çalışmanın sınırlarını aşan bu görüş ayrılığında ilgili sözleşmelere olumsuz yaklaşan çağdaş İslam hukukçularının öne çıkan gerekçelerinin başında spekülasyon gelmektedir.⁶⁰ Bu bağlamda spekülasyon kavramının İslam hukukundaki yerinin belirlenmesi önemlidir. Spekülasyonun fihhi açıdan ele alınacağı bu başlıkta öncelikle iki işlemin birleşiminden ibaret olan spekülasyon mürekkep sözleşme açısından ele alınacaktır. Daha sonra spekülasyonun kumar niteliği taşıdığı iddia edenlerin bu görüşlerini temellendirmek üzere çokça öne çıkarttıkları nakdi mutabakat ve ters işlemin kısaca hukuki mahiyeti ve spekülasyon ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bunun ardından spekülasyonun kumar niteliği açısından, İslam hukukunun külli kaideleri açısından ve makâsîdû's-şerîa açısından incelenmesine yer verilip son olarak genel değerlendirme ile fihhi değerlendirme sonlandırılacaktır.

7.1. Spekülasyon ve Mürekkep Sözleşme

Yapısı bakımından akitler, “basit akitler” ve “mürekkep akitler” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Basit akitler, tek bir akdi konu alan akit türü olup burada satım akdi ile icâre akdi örneğinde olduğu gibi birden fazla akdin bir araya gelmesi durumu söz konusu olmayıp tek bir akitten söz edilir. Mürekkep akitler ise, birden fazla bağımsız tipik akdin, tek bir akit çatısı altında birleştirilerek gerçekleştirilmesidir. Söz konusu birleştirilmiş akitte, birleştirilen akitlerin daha önceki özelliklerine bir zarar gelmeksizin, tarafların iradeleriyle akitlerden birinin varlık ve geçerliliğinin diğerine bağlanması söz konusudur.⁶¹ Akitler arasındaki bağlılık da “iki taraflı bağlılık” ve “tek taraflı bağlılık” olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Tarafların, akitlerden her birinin geçerlilik ve varlık durumunu diğerine bağlamalarına “iki taraflı bağlılık”, akitlerden yalnız birinin geçerlilik ve varlık durumunu diğerine bağlamalarına ise “tek taraflı bağlılık” adı verilmektedir.⁶²

Klasik fıkıh literatüründe doğrudan basit akit ve mürekkep akit şeklinde bir taksime rastlanmaz. Bunun sebebi, İslam hukuk tarihinin ilk devirlerinde “akitlerde teklik” prensibinin esas alınmış olmasıdır. Buna bağlı olarak ilk dönem klasik fıkıh edebiyatında akit teorisi, akdin basit bir yapıda ve tek olması düşüncesi üzerine kuruludur. Esasen “akitlerde teklik” prensibinin yalnız İslam hukukunun değil bütün hukuk sistemlerinin ilk devirlerinde oluşum evresinde genel bir ilke olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak zaman içinde akit hürriyetine bağlı olarak bu ilke terk edilmiş ve mürekkep akitler de hukuk sistemlerine dahil edilmiştir. Geç dönem İslam hukukunda da aynı durum söz

⁶⁰ Bashir, *İslami Finasta Risk Yönetimi*, 172; Ahmad vd., “Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance”, 2.

⁶¹ Nezîh Hammâd, *Kadâyâ fikhîyye muâsıra fi'l-mâli ve'l-iktisâd* (Dımaşk, Dâru'l-kalem, 2001), 249; Ahmet İnanır, “İslam Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkep) Mâli Sözleşmeler”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (y.y., 2017), 12.

⁶² Mahmut Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına Etkisi* (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 36.

konusu olmuş ve akitler basit ve mürekkep şeklinde taksim edilmeye başlanmıştır.⁶³ Bu durum, her bir özgün hukuk sisteminin olağan gelişiminin doğal bir neticesidir.⁶⁴ Nitekim İslam hukukunun ilk devirlerinde temel bir ilke olan “akitlerde teklik” prensibinin başta Hanefî hukukçuları olmak üzere İslam hukukçuları tarafından zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçlara bağlı olarak terk edilmesi durumunun, bu kanıyı ispat eden örneklerden biri olduğu söylenebilir.⁶⁵

İslam hukukunda akitlerin birleştirilmesi dolayısıyla mürekkep akitler hususunda aslı hüküm, akdî şartlarla ilgili yerleşik olan genel kural (kıyas) üzerine kuruludur.⁶⁶ Zira akitlerin birleştirilmesinde, sözleşmenin muhtevasıyla ilgili bir tür düzenleme söz konusudur ki bu da akit ile beraber tarafların belirlediği ek şartlarla yapılabilir. Bu konuda İslam hukukçuların çoğunluğu taraflara akdin içeriğini belirleme ve düzenleme yetkisi tanımamakta ve genel bir ilke olarak akitlerin birleştirilmesine dolayısıyla da mürekkep akitlere olumlu bakmazlar. Bu yaklaşımda olanlara göre akitlerde teklik ilkesi esastır.⁶⁷ Buna karşılık azınlığı temsil eden diğer bir grup İslam hukucusuna göre ise akitlerin birleştirilmesinde temel ilke serbestlik ilkesi olup genel bir prensip olarak akitlerin birleştirilmesi caizdir. Bu yaklaşıma göre şâriin yasağının bulunmadığı ve akdin gereği ile çelişmediği müddetçe akitlerin birleştirilmesinde esas olan serbestliktir.⁶⁸ Bu grupta olup akitlerin birleştirilmesinde esas alınan söz konusu serbestlik ilkesini en geniş tutanlar arasında İbn Teymiyye ve İbn Kayyim sayılabilir.⁶⁹ Çağdaş İslam hukukçularının da genel olarak tercih ettiği yaklaşım budur.⁷⁰ Akitlerde teklik ilkesi gereği “akitlerin

⁶³ Muhammed Fethî Düreynî, *Buhûs mukârane fi'l-fikhi'l-islâmiyyi ve usûlih* (Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2008), 2/394-395.

⁶⁴ Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-islâmî* (Beyrut, Menşûrâtü'l-halebî el-hukûkiyye, 1998), 3/127.

⁶⁵ Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına Etkisi*, 35.

⁶⁶ Ebu'l-meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâseti'l-mezheb* thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Cidde, Dâru'l-minhâc, 2009), 5/436.

⁶⁷ Ebûbekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* thk. Sâid Bektâş (Beyrut, Medine, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye-Dâru's-sirâc, 2010), 3/99-100; Ebûbekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 13/16; Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî, *Fethu'l-azîz bişerhi'l-Vecd* (y.y., Dâru'l-fikr, ts.), 8/194; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire, Dâru'l-hadîs, 2004), 3/172-174; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina' an metni'l-ikna'* thk. Abû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 3/222-223; Ebu'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abdüsselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ* thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine, Mecma'u'l-Melik Fahd litabâati'l-mushafi's-şerîf, 1995), 29/126-127.

⁶⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 29/132; Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebûbekir b. Eyyûb ez-Zürâfî ed-Dimeşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkiîn* thk. Beşîr Muhammed Uyûn (Dimeşk, Mektebetü dâri'l-beyân, 2000), 2/302. İbn Teymiyye bu görüşü mensubu olduğu Hanbelî mezhebine de ayrıca atfetmektedir. Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 29/132-133. Hanbelî mezhebinde karşıt görüş için bkz. Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/222-223.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 29/132; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkiîn*, 2/302.

⁷⁰ Mahmut Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi* (İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2019), 198-199.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

birleştirilmesinde aslî hüküm yasaklıdır” anlayışında olan başta Hanefî fakihleri olmak üzere İslam hukukçularının genelinin, toplumun genel ihtiyaçlarına binaen zaman içinde mürekkep bazı akitlere izin vererek bu ilkeyi esnettiği görülmektedir. Böylece bir yandan hukukta istikrar ve güven ortamının tesis edilmesi amacıyla matuf olarak ortaya çıkmış akitlerde teklik prensibinin işletilmesi sağlanırken diğer yandan toplumun ihtiyaçlarına cevap verilerek yenilik ve değişim kapısı da tamamen kapatılmamış olmaktadır. Ancak zikri geçen ilkenin esnetilerek akitlerin birleştirilmesine izin verilmesi için söz konusu birleştirme durumuyla ilgili genel bir ihtiyaç veya örfün oluşması ve işlemin faiz, garar, zarar verme ve aldatma gibi sakıncalı durumları içermemesi gerektiği unutulmamalıdır.⁷¹

Çalışmanın başında zikredilen tanımına bakıldığında spekülasyonun iki işlemden oluştuğu ve ikinci işlemin birinci işleme bağlı olduğu görülmektedir. Zira spekülâtörler, fiyatlar arasındaki değişkenlikten kazanç sağlamayı amaçlarlar. İlk işlemin gerçekleşmesinden sonra fiyatların spekülâtörlerin lehine değişim göstermesi durumunda spekülâtörler ikinci işlem ile ilgili aksiyon alırlar. Buna göre ikinci işlemin gerçekleştirilmesi birinci işleme bağlanmaktadır. Spekülâtörler için bu iki işlemin birleştirilmesi ile ortaya çıkan mürekkep sözleşme baştan itibaren irade edilebilmektedir. Daha önce zikredildiği üzere spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasada bunun gerçekleştirilmesi sınırlandırılmış olsa da organize türev piyasa likit olması ve yapılacak bir sözleşmenin karşı tarafını kolayca bulabilme özellikleri sebebiyle spekülasyon için son derece elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Ayrıca organize türev piyasada sözleşmenin sonlandırılması için her zaman fiziksel teslimin zorunlu olmayıp nakdi mutabakat ve ters işlem ile sonlandırabilme imkanı sağlaması piyasa katılımcıları için daha az maliyet ve sorumluluğa girilerek spekülasyon yapılabilme imkanı sunmaktadır.

7.2. Sözleşmenin Sonlandırılma Şekillerinden Fiziki Teslim, Nakdi Mutabakat ve Ters İşlemlerde Spekülasyon Niteliği

Bir sözleşmenin fiziki teslim, nakdi mutabakat ve ters işlem olmak üzere üç şekilde sonlandırılabilmesi mümkündür. Fiziki teslim; sözleşme konusunun, satıcı tarafından teslim edilip buna karşılık sözleşme bedelinin alıcıdan tahsil edilmesi suretiyle gerçekleşir. Spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasadaki işlemler genellikle bu yöntem ile sonlandırılır. Ancak organize türev piyasadaki işlemlerin bu yöntem ile sonlandırılması yaklaşık %1 ile %3 arasında çok sınırlı bir alana denk gelmektedir.⁷² Ters işlem; genellikle türev piyasadaki vadeli işlemler için söz konusu olup vade tarihinden önce “uzun pozisyon” olarak ifade edilen alım işlemi karşısında aynı özelliklere sahip bir sözleşme üzerinde “kısa pozisyon” olarak ifade edilen satım işlemi veya bunun tam tersi “kısa pozisyon” olarak ifade edilen satım işlemi karşısında “uzun pozisyon” olarak ifade edilen alım işlemi yapılarak pozisyonun dengelenmesidir. Ters işlemde, satıcı ve alıcı konumunda bulunan

⁷¹ Samar, *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 197-198.

⁷² Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*, 45-46; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 54-56; Akram Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy”, 98.

taraflar, söz konusu pozisyonun tersi pozisyonda (satıcıysa alıcı, alıcıysa satıcı) “yeni bir sözleşme” gerçekleştirmekte ve bu iki sözleşmeden doğan hak ve yükümlülükler takas edilip (ödeşme) karşılıklı iki borç ve alacak sona ermektedir.⁷³ Nakdi mutabakat ise; sözleşmenin vade tarihi geldiğinde pozisyonun taraflarca (ters işlem yöntemiyle) kapatılmamış olması ve tarafların fiziki teslimi talep etmemesi durumunda devreye giren bir sonlandırma yöntemidir. Nakdi mutabakat, vade tarihinde sözleşme konusu olan varlığın sözleşmedeki fiyatı ile işlem borsada ise borsa tarafından belirlenen “uzlaşma fiyatı” spot piyasada ise spot piyasadaki fiyatı arasındaki farkın, eksi veya artı çıkmasına göre alıcı tarafından satıcı tarafa veya satıcı tarafından alıcı tarafa ödenmesidir. Sözleşme konusu olan varlığın sözleşmedeki fiyatı ile borsa tarafından belirlenen uzlaşma fiyatının eşit olması durumunda taraflar arasında herhangi bir nakit akışı gerçekleşmez.⁷⁴ Bu işlemde de ters işlemde olduğu gibi yeni ve bağımsız bir sözleşme yapılmakta daima satıcı olan taraf, ilk sözleşmeyle aynı özelliklere sahip yeni ve peşin bir sözleşmeyi bu sözleşmede alıcı taraf olarak gerçekleştirmektedir. Bu durumda iki taraf da bir taraftan birbirinin alacaklısı diğer taraftan birbirinin borçlusuna olmakta ve takas gerçekleşmektedir.⁷⁵

Fiziki teslim, nakdi mutabakat ve ters işlem, literatürde organize türev piyasada gerçekleştirilen işlemlerin sonlandırılabilmesi için zikredilen üç sonlandırma şeklidir. Spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasada gerçekleştirilen işlemler genellikle fiziki teslim ile sonlandırılırken bu piyasalar yapısı gereği nakdi mutabakat ve ters işlem ile sonlandırılabilme için çok kısıtlı bir alan sunar.⁷⁶ İlk ortaya çıktığı dönemde riskten korunma amacıyla forward sözleşme tipinde gerçekleştirilen türev sözleşmeler, futures ve opsiyon sözleşme tipinde organize borsalarda gerçekleştirilmeye başlamasıyla birlikte ters işlem ve nakdi mutabakat ile sonlandırılma imkanı bulmuştur. Buna bağlı olarak türev piyasalar spekülasyon faaliyeti için son derece elverişli bir ortam sunmuştur.⁷⁷ Spekülasyonun sözleşmenin sonlandırılabilme şekillerinden bu üç şekil açısından değerlendirilmesi mahiyeti ve hükmünün ortaya çıkartılması açısından önemlidir.

⁷³ Takas, bir yandan birbirlerine karşı alacaklı diğer yandan birbirlerine karşı borçlu bulunan iki tarafın karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri bir ödeşme ve hesaplaşma işlemidir. Takasta iki tarafın borçlarının cins, vasıf ve vade açısından aynı olması gerekir. Takasta borçlar eşit değilse borcu az olan tarafın borcu düşer, buna karşılık borcu fazla olan tarafın borcu ise bu oranda azalır. Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî el-Mağribî el-Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasari Halîl* (y.y., Dâru'l-fikr, 1992), 4/549; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî alâ Muhtasari Halîl* (Bulak, Beyrut, el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, Dâru'l-fikr, 1900), 5/233. Diğer tanımlar ve değerlendirme için ayrıca bkz. Lâhim, *Bey'u'd-deyn*, 1/691-700; Cinkû, *et-Tekâbüd*, 62-63.

⁷⁴ Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*, 46-47; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 56; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 23-24.

⁷⁵ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/976.

⁷⁶ Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 419; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 16; Akkuş ve Sakarya, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, 283.

⁷⁷ Ahmad vd., “Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance”, 1.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

Bir işlemin fiziki teslim ile sonlandırılması ile spekülasyon arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamasının yanında bir işlemin nakdi mutabakat veya ters işlem ile sonlandırılması ile spekülasyon arasında doğrudan bir bağlantı bulunabilir. Zira spekülasyon için alım-satım veya satım-alım tipinde iki işlemin varlığı kaçınılmazdır. Bir işlemin fiziki teslim ile sonlandırılması, ikinci bir işlem devreye girmediği spekülasyon olarak görülemez.⁷⁸ Birinci işlemdeki fiyata bağlı olarak kişinin kazanç gayesiyle ikinci bir işlem gerçekleştirmesi durumunda spekülasyon ortaya çıkar. Nakdi mutabakat veya ters işlem ise daha önce gerçekleştirilmiş bir sözleşmeye bağlı olarak tercih edilebilen iki sonlandırma şekli olup esasen bu iki yöntemde önceki sözleşmeden bağımsız yeni bir sözleşme yapılmaktadır. Bunun sonucu iki taraf da bir taraftan birbirinin alacaklısı diğer taraftan birbirinin borçlusudur. İlk sözleşmedeki fiyat ile ikinci sözleşmedeki fiyatın eşit olması durumunda taraflar arasında nakit akışı gerçekleşmemekte, borç ve alacaklar sıfırlanmaktadır. Ancak ilk sözleşmedeki fiyat ile ikinci sözleşmedeki fiyatın farklı olması durumunda aradaki fark, satıcı veya alıcı tarafından diğer tarafa ödenmektedir.⁷⁹ Nakdi mutabakat ve ters işlem ile birlikte devreye giren yeni sözleşmenin sözleşme amacından bağımsız olarak fihhi açıdan değerlendirmesi ile sözleşme amaçlarından olan spekülasyonun fihhi açıdan değerlendirmesinin ayrı olarak yapılması gereklidir. Nakdi mutabakat ve ters işlemin fihhi açıdan değerlendirmesi çalışmanın sınırlarını aşması sebebiyle burada yalnızca bu iki sonlandırma şeklinde spekülasyon niteliğinin tespiti ile yetinilmiştir.

7.3. Spekülasyonun Kumar Niteliği Açısından Tahlili

Çağdaş İslam hukukçularının spekülasyonun kumar niteliği taşıyıp taşımadığı konusunda iki yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir. Çağdaş İslam hukukçularından bir grubun yaklaşımı, spekülasyonun ya bizzat kumar olması veya kumar manasında olduğu yönündedir.⁸⁰ Diğer bir grup İslam hukukçu ise, spekülasyonun kumar olmayıp ticari bir faaliyet olduğunu savunmaktadır.⁸¹

⁷⁸ Sââtî, “el-Mudâreberü ve'l-kimâr”, 7.

⁷⁹ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/976; Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*, 44-45; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 54-55, 180; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 23-24.

⁸⁰ Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 154-156; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 335-337; Osmânî, “Ukûdu'l-müstakbeliyyât”, 349-355; Osmânî, *Buhûs*, 1/130-137; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/814-819, 944-948; Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, s. 18-22; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 251-253; Cinkû, *et-Tekâbüd*, 278-282; Sâîlûs, *el-İktisâdu'l-islâmî*, 586-587; Ketâf, *Devru'l-edavâti'l-mâliyyeti'l-islâmiyye*, 368-369; Lâhim, *Bey'u'd-deyn*, 2/649-651; Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 109-116; İslambûlî, “el-Ukûdu'l-müstakbeliyye”, 114-116; Durmuş, “Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri”, 987-988; Süveylim, *Usûlü't-temvîl'l-islâmî*, 90; Akkuş ve Sakarya, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, 281-284.

⁸¹ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku*, 183-184, 215-217; Akram Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy”, 99, 101; Hatîb, *es-Siyâsetü'l-mâliyye*, 184-185, 188-190; Ebu'l-Basal, “el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü”, 815; Bûrden, *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr*, 5.

Spekülasyon ile kumar arasındaki ilişkinin doğru tespit edilebilmesi için kumarın İslam hukukundaki tanımının tespit edilmesi gereklidir. Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Arabî'nin kumar tanımı şöyledir: “Yarışan iki taraftan her birinin, bir eylem veya sözde karşı tarafı yenmek suretiyle kazanan için ayrılan mülkü ele geçirdiği oyundur.”⁸² Şâfiî fakihlerinden Hattâbî ise kumarı şöyle tanımlamaktadır: “İki taraf arasında her birine gitme ihtimali bulunan bir mal üzerinde gerçekleşip bir tarafın kazanması durumunda diğer tarafın mutlak kaybetmesi üzerine kurulu olan işlemdir.”⁸³ Kumar konusunda çalışması bulunan Çağdaş İslam hukukçularından Refik Yûnus el-Mısırî'nin kumar tanımı ise “taraplardan her birinin kaybetme riskini üstlendiği ve bir tarafın kaybetmesi diğer tarafın kazanması anlamına gelen taraflar arasındaki rekabetçi ilişki” şeklindedir.⁸⁴ Yine çağdaş İslam hukukçularından Süleymân b. Ahmed el-Mülhim klasik fakihlerin kumar ile ilgili tanım ve değerlendirmelerini aktardıktan sonra kendisi kumarı şöyle tanımlamaktadır: “Taraflardan birinin kazanmasının diğerinin tamamen kaybını gerektireceği, sonu belirsiz bir şeye bağlanan ve risk ve talih üzerine kurulu olan uygulamadır.”⁸⁵ Diğer bir çağdaş İslam hukukçusunun tanımı ise şöyledir: “Bir emek ve iş karşılığı olmaksızın, zahmet ve yorgunluk çekmezsiniz, sırf tesadüflere bağlı kalarak, başkalarının tamamen zararı karşılığında kolaylıkla mal kazanmaktır.”⁸⁶

Mezkur tanımlar incelendiğinde kumarın üç temel özelliği olduğu görülmektedir. Birincisi, bir eylem veya söz üzerine gerçekleşen bir oyun, faaliyet veya tasarrufun bulunması. İkincisi, “edim” olarak ifade edilebilecek ve bir tarafın tamamen kaybı diğer tarafın da kazancı sonucunu doğuracak bir mülk ve değer transferinin başta iki tarafça kabul edilmesi. Üçüncüsü, taraflarca vadedilen söz konusu edim transferinin talih, risk ve belirsizlik ihtimaline dayanması.⁸⁷ Bazı araştırmacıların kazanma ve kaybetme unsuruna, ticaretin de aynı özellikleri taşıdığı şeklinde itiraz ettiği görülmektedir. Ancak meşru ticari işlemlerde kazanç ve kayıp durumu nisbî olup karşı tarafın tamamen kaybı üzerine kurulu değildir. İşlem sonucu bir taraf mal, hizmet veya menfaat gibi bir değer elde

⁸² Ebûbekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-ahvezî bişerhi Câmii't-Tirmizî* (Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 7/18.

⁸³ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Meâlimü's-sünen şerhu süneni ebî dâvûd* thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2005), 2/221. Hanefî fakihleri başta olmak üzere fakihlerin kumar tanımlarının çok genellemeci olduğu görülmektedir. Bu sebeple metinde klasik kaynaklardan kumarın daha açık olduğu söylenebilecek tanımları ile çağdaş İslam hukukçularının tanımlarına yer verilmiştir. Genellemeci kumar tanımlarından bazıları için bkz. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-mübtedi* thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009), 4/448, 8/258; Burhânüddîn Ebu'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-nu'mânî* thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2004), 5/323-325; İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, 19/283.

⁸⁴ Refik Yûnus el-Mısırî, *el-Meyşiru ve'l-kimâr: el-Müsâbakât ve'l-cevâiz* (Dımeşk, Dâru'l-kalem, 1993), 31.

⁸⁵ Süleymân b. Ahmed el-Mülhim, *el-Kimâr: Hakikatuhû ve ahkâmuhû* (Riyad, Dâru künûzi İşbilyâ, 2008), 74-75.

⁸⁶ Yavuz, Yunus Vehbi Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm* (İstanbul, Tuğra Neşriyat, 1992), 2/620.

⁸⁷ Kemal Temiz, *İslam'da Kumar Yasağı* (Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 3-5; Kamali, *İslam Ticaret Hukuku*, 209-211.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

ederken karşı taraf da benzer şekilde bir başka değeri elde edebilmektedir. Ancak kumardaki kazanç, karşı tarafın tamamen kaybı üzerine kurulu olması sebebiyle meşru ticari işlemlerden ayrılmaktadır.⁸⁸

Kumarın doğru konumlandırılabilmesi için diğer mübadele işlemlerinden ayrıştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda kişiler arasında gerçekleşen mübadele işlemlerini üç türe ayırmak mümkündür. Birincisi, diğerinin kaybedeceği şekilde tek tarafın kazanmasına izin veren aksine iki tarafın da kazanmasına izin vermeyen mübadelelerdir. Bu mübadele işlemi kumardır. İkincisi, diğerinin kaybedeceği şekilde tek tarafın kazanmasına izin vermeyen aksine iki tarafın da kazanmasına izin veren mübadelelerdir. Bunun örneği aynı anda ortakların kazandığı veya aynı anda kaybettiği ortaklık akitleridir. Bunun caiz olacağı açıktır. Üçüncüsü ise, iki tarafın kazanması veya diğerinin kaybedeceği şekilde tek tarafın kazanması ihtimalini taşıyan akitlerdir. Bu tip akitlerin hükmü, ağır basan (gâlib) örf ve uygulama ile tarafların amacına bağlı olarak birinci veya ikinci kısma bağlı olur. Ağır basan (gâlib) örf ve uygulama ile tarafların amacı selem ve icâre akidinde olduğu gibi iki tarafın kazanması ise işlem ikinci türe dahil edilir ve caiz olur. Ağır basan (gâlib) örf ve uygulama ile tarafların amacı diğerinin kaybedeceği şekilde tek tarafın kazanması ise işlem birinci türe dahil edilir ve kumar niteliği taşımasından ötürü batıl olur.⁸⁹

Spekülasyon faaliyeti İslam hukukunun mezkur kumar tanımı açısından değerlendirildiğinde spekülasyonun genel olarak özü açısından kumar olmadığı fakat bazı türleri için kumar niteliği şüphesinin söz konusu olabileceği anlaşılmaktadır. Aynı durum ticari muameleler için de geçerlidir. Özünde meşru olan ticari muamelelerin yasaklanma gerekçelerinden biri olan gararın da arka planında gerçekleştirilen işlemin ticari bir faaliyet olmaktan çıkıp kumara benzer bir hal alması yatar ki ilgili yasağın İslam hukukundaki kaynağı seddi zera'i delilidir.⁹⁰ Buna bağlı olarak diğer ticari muamelelerde olduğu gibi spekülasyonun da kumar şüphesi taşıyan türleri için seddi zera'i deliline dayanılarak yasak getirilmesi mümkündür.

İslam hukukunda spekülasyon gibi özü açısından meşru mürekkep bir sözleşme olup meşru olmayan bir amaca hizmet etmesi sebebiyle yasaklanan benzer uygulamalar mevcuttur. Bunun en açık örneği îne satışıdır. İne satışı özü açısından meşru iki sözleşmeden ibaret mürekkep bir sözleşmedir. İne satışı, dış görünüş açısından geçerli olabilecek yapıda bulunmasına rağmen sonuç ve amaç açısından faize götürme endişesinden ötürü seddi zera'i delili esas alınarak İslam hukukçularının çoğunluğu tarafından yasaklanmıştır.⁹¹

⁸⁸ Süveylim, *Usûlü't-temvîlî'l-islâmî*, 90.

⁸⁹ Süveylim, *Usûlü't-temvîlî'l-islâmî*, 78-79, 81-83, 90; Süveylim, *et-Tehavvut*, 82-83, 86, 94.

⁹⁰ Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 157-158; Temiz, *İslam'da Kumar Yasağı*, 39.

⁹¹ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/978; Bilal Aybakan, "İfâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 21/500.

Kanaatimizce spekülasyon faaliyeti özü açısından meşrudur. Ancak spekülasyonun bazı türlerinin kumar şüphesi barındırdığı muhakkaktır. Kumar şüphesi taşıyan spekülasyon türlerinin seddi zeraî delili esas alınarak yasaklanması gerekmektedir. Kumar şüphesinin tespiti için ise yukarıda ticari muamele ile kumarı ayırmak için zikredilen esaslar çerçevesinde ağır basan örf ve uygulamaya müracaat edilebilir. Spekülasyon faaliyetinde ağır basan örf ve uygulama, genellikle iki tarafın da kazanması şeklinde ise işlem meşru; ağır basan örf ve uygulama, genellikle diğerinin kaybedeceği şekilde tek tarafın kazanması şeklinde ise işlem gayri meşru ve yasak kabul edilebilir.

Günümüz piyasaları bu açıdan ele alındığında spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasanın yapısı gereği kumara benzer spekülatif faaliyetler için kısıtlı bir alan bıraktığı görülmektedir. Bu piyasalarda sözleşmelerin standart olmaması ve merkezi bir borsada gerçekleştirilememesi, taraflar için spekülasyon faaliyetini kısıtlamakta ve bu sebeple sözleşme tarafları genellikle fiziksel teslim amacıyla bu sözleşmelere girişmektedir. Nitekim tezgahüstü türev piyasada forward işlemlerden döviz dayalı olanlar hariç tutularak⁹² sözleşmelerin büyük kısmı fiziki teslim ile sonlandırılmaktadır.⁹³ Bu piyasalardaki işlemler, sözleşme yapan taraflara özgü şartlar bulundurmasından ötürü el değiştirmezler ve ikincil piyasaları yoktur. Sözleşmelerde tarafların yükümlülüklerini yerine getirmesi beklenir.⁹⁴ Buradan hareketle bu piyasalarda kumar şüphesi taşıması zayıf olması dolayısıyla spekülasyon faaliyetine olumlu yaklaşılabilir.⁹⁵ Ancak organize türev piyasalardaki nakdi mutabakat ve ters işlem ile sonlandırabilme imkanı gerçekleştirilen işlemlerin ticari bir faaliyet olmaktan çıkıp kumar şüphesi yönünü güçlendirmektedir. Nitekim bu piyasalarda fiziksel mal tesliminin yaklaşık %1 ile %3 arasında çok sınırlı olarak gerçekleştiği⁹⁶ buna karşılık nakdi mutabakat ve ters işlemin ise yaklaşık olarak %97 oranında olduğu bilinmektedir.⁹⁷ Spekülasyonun üzerine kurulu olduğu faaliyetin satım sözleşmesi niteliğini taşıması onu kumar manasını taşıyor olmaktan çıkartmaz.⁹⁸ Zira burada tarafların amacı, gerçek anlamda bir satım sözleşmesi olmayıp söz konusu sözleşmelere bağlı olarak fiyat farklılıklarından kazanç elde etmektir. Nakdi mutabakat ve ters işlem neticesi herhangi bir teslim ve tesellümün gerçekleşmemesi bunu desteklemektedir. Bu kazanç, kumarda olduğu gibi karşı tarafın

⁹² Özellikle tezgahüstü türev piyasada döviz dayalı olan sözleşmelerde işlemlerin % 1'inden daha azı vade sonuna kadar götürülmektedir. Bkz. Kurar, *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi*, 25.

⁹³ Kurar, *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi*, 24-25.

⁹⁴ Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 19-20; Kurar, *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi*, 24-25; Avşar, *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*, 9-10.

⁹⁵ Tezgahüstü piyasalardaki emtia forward gibi işlemlere olumlu yaklaşıp organize türev piyasalardaki işlemlere olumsuz yaklaşan çağdaş İslam hukukçularından biri de Akram Khan'dır. Bkz. Akram Khan, "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy", 97, 99.

⁹⁶ Süveylim, *Usûlü't-temvîl'l-islâmî*, 90; Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 177; Özşahin, *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*, 45-46; Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 54-56; Akram Khan, "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy", 98.

⁹⁷ Süveylim, *et-Tehavvut*, 30.

⁹⁸ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 179.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

mutlak kaybını gerektiren talih ve riske dayalı bir kazançtır. Bu şekliyle spekülasyonun sözleşmede şart koşulması durumunda bunun kumar olacağı açıktır.⁹⁹ Bu hususun sözleşmede şart koşulmaması durumunda burada en azından kumar şüphesi olduğu ve seddi zera'i delili esas alınarak bunun önüne geçilmesi gerektiği söylenebilir.¹⁰⁰ Buna bağlı olarak organize türev piyasalarda sınırlı olsa da fiziksel teslim ile sonlandırılanlar hariç nakdi mutabakat veya ters işlem ile sonlandırılmasına bağlı olarak spekülasyon barındıran faaliyetlerin kumar şüphesi taşıması sebebiyle seddi zera'i delili esas alınarak yasaklanması mümkündür.¹⁰¹ Nitekim Amerikalı ve Batılı birçok iktisatçının organize türev piyasalar olan borsalardaki spekülasyonu kumar olarak değerlendirdiği görülmektedir.¹⁰²

Bazıları spekülasyonun belirli bir bilgi ve yetkinliğe bağlı olarak gerçekleşen davranış olduğunu vurgulayıp bu özelliği ile kumardan ayrıldığını iddia etmektedir. Onlara göre kumarda geleceğin ön görülebilmesi mümkün değildir ve kumarda tamamen talih söz konusudur. Bu durumda bilgi ve yetkinliğe sahip olmayan kimselerin fiyat farklılıklarından kazanç sağlamak için giriştikleri ticari faaliyetler kumar kapsamına girmektedir.¹⁰³ Ancak bu görüş, spekülasyonda herkes için yeterli bilgi ve yetkinliğin oluşmayabileceği, piyasalarda bilgi akışının çok değişken olması ve fiyatlarda ani değişimlerin gerçekleşmesi sebebiyle işlem yapanların yetkinlik ve bilgisinin bu konuda belirleyici olmaya elverişli olmadığı, bu sebeple bu çerçevede spekülasyon ile kumarın birbirinden ayrılmasının mümkün olamayacağı şeklinde eleştirilmektedir.¹⁰⁴

7.4. Spekülasyonun Külli Kaideler Açısından Tahlili

Spekülasyon faaliyeti İslam hukukunun bütüncül hukuk kuralları olan külli kaideler açısından ele alındığında bu hususta iki külli kaide önem arz etmektedir. Bunlar “akitlerde itibar edilen maksat ve manalardır lafız ve kalıplar değil”¹⁰⁵ kaidesi ile “zarar ve mukâbele bi'z-zarar yoktur”¹⁰⁶ kaidesidir. Birinci kaideye göre gerçekleşen bir akitte esas

⁹⁹ Bir satım akdi kendisi yasak olmadığı halde yasak olan bir şeye ulaşma amaçlanarak gerçekleştiriliyorsa ve bu amaç yaygınsa ve örf oluşmuşsa bu satım akdini gerçekleştirmek haram olur. Bu husus, özellikle Mâlikî mezhebinde sabit olup İmam Mâlik'in de benzer yönde bizzat ifadeleri mevcuttur. Bkz. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât* thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 1/361. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için ayrıca bkz. Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmîyye*, 178.

¹⁰⁰ Lâhim, *Bey'u'd-deyn*, 2/649-650; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/815-816; Süveylim, *Usûlü't-temvîli'l-islâmî*, 90.

¹⁰¹ Süveylim, *Usûlü't-temvîli'l-islâmî*, s. 78-79, 81-83, 90; Süveylim, *et-Tehavvut*, 82-83, 86, 94.

¹⁰² Sââtî, “el-Mudâberü ve'l-kimâr”, 18-19, 27.

¹⁰³ Reuven Brenner ve Gabrielle A. Brenner, *Gambling and Speculation: A Theory, A History and Future of Some Human Decisions* (Cambridge: Cambridge Press, 1990), 98-108.

¹⁰⁴ Sââtî, “el-Mudâberü ve'l-kimâr”, 12.

¹⁰⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm* çev. Fehmî el-Hüseynî (Beyrut, Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 1/21.

¹⁰⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/37.

olan tarafların kullandıkları lafız ve ifadeler değil niyetleri ve maksatlarıdır. Ancak niyet ve maksada vakıf olunamayan yerlerde lafızların zahiri ile amel edilir. Tarafların niyet ve maksadına dair bir delil veya karine bulunması durumunda bu delil ve karine esas alınabilir.¹⁰⁷ İkinci kaide ise iki hususa temas etmektedir. Birincisi, bir şahsın doğrudan bir başka şahsın canı veya malına yönelik bir zararda bulunamayacağı; ikincisi ise zarara uğramış bir şahsın uğradığı zarar sebebiyle karşı tarafa zarar veremeyeceği bu konuyu mahkemeye taşınması gerektiği yönündedir. Zira başkalarına zarar vermek zulümdür. Zulüm de yasaklanmıştır.¹⁰⁸

Spekülasyon “*akitlerde itibar edilen maksat ve manalardır lafız ve kalıplar değil*” külli kaidesi açısından şöylece değerlendirilebilir; Organize türev piyasada nakdi mutabakat veya ters işlem ile gerçekleştirilen işlemlerdeki spekülasyonda spekülâtörün amacı gerçek bir sözleşme olmayıp bu faaliyet aracıyla fiyat farklılıklarından kazanç elde etmektir. Bu kazanç, kumarda olduğu gibi karşı tarafın mutlak kaybını gerektiren talih ve riske dayalı bir kazançtır. Mezkur külli kaideye binaen spekülasyon her ne kadar sözleşme tipinde gerçekleşse de burada tarafların lafız ve ifadelerine değil amaç ve niyetlerine itibar edilmesi gerekir. Spekülasyon faaliyeti sonunda bir tarafın kazancının karşı tarafının mutlak kaybını gerektirmesi işlemin kumar niteliği taşıdığı delili ve karinesidir. Zira İslam hukukunun temel bir kaidesi olarak¹⁰⁹ niyetin/amacın kapalı olduğu yerlerde niyete/amaca vakıf olma mümkün olmadığı için açık karineler niyetin/amacın yerine geçirilir.¹¹⁰ Bu kaide esas alınarak organize türev piyasadaki türev işlemlerde spekülasyonun yasaklanması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.¹¹¹ Buna karşılık spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasadaki spekülasyon faaliyeti kumar niteliğini taşımaktan uzak olup ticari yatırım kabul edilmeye daha elverişlidir.

Spekülasyon “*zarar ve mukâbele bi'z-zarar yoktur*” külli kaidesi açısından değerlendirildiğinde iki yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci yaklaşım, spekülasyonun zararlı türlerinin meşru ticari yatırımdan ayırt edilmesinin mümkün olmaması sebebiyle bu kaide gereğince seddi zera'i delili de esas alınarak yasaklanması gerektiğini savunan yaklaşımdır.¹¹² İkincisi ise, spekülasyonun zarar barındırılan türlerinin belirlenip bu kaideye bağlı olarak yasaklanması gerektiğini savunan yaklaşımdır. Çağdaş İslam hukukçuların yaklaşımlarının ele alındığı bölümden de anlaşılacağı üzere zararlı spekülasyon türlerinin neler olduğu da tartışma konusudur. Kanaatimizce organize türev piyasadaki spekülasyon zarar barındırdığı için yasaklanması gerekirken spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasadaki spekülasyon bu denli bir zarar

¹⁰⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/21.

¹⁰⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/37.

¹⁰⁹ *Mecelle'nin* 68. maddesi ilgili kaide ile ilgili olup ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/62-63.

¹¹⁰ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 178.

¹¹¹ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 178.

¹¹² Sââtî, “el-Mudâreberü ve'l-kimâr”, 28-29; Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 177; Semî, “et-Tağrîr fi'l-mudârebât”, 54; Ebu'l-Basal, “el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü”, 811.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

durumu taşımaması sebebiyle serbest bırakılabilir. Nitekim çağdaş İslam hukukçularından birçoğunun yaklaşımı da farklı ifade tarzları tercih edilmiş olsa da bu görüşe oldukça yakındır.¹¹³

7.5. Spekülasyonun Makâsîdü’ş-şerîa Açısından Tahlili

İslam dininin gönderilme amacı, insanların dünyada ve ahirette saadete ulaşmalarını sağlamaktır. Bu esasa işaret eden birçok ayet mevcuttur.¹¹⁴ Fıkıh usulü alimleri bu esası şeriatın gönderilme amacının “maslahatları celb ve mefsedeleri def” şeklinde daha özlü olarak formüle ettikleri görülmektedir.¹¹⁵ Bu amaca bağlı olarak dinde yer alan hükümler; zarûriyyât, hâciyat ve tahsîniyyât şeklinde üçlü bir ayrıma tabi kılınmıştır. Bu üçlü taksimde ilk sırada yer alan ve insan hayatının devamı için temin edilmesi ve korunması gerekli olan zarûriyyât türü hükümler ise beş maslahata karşılık gelmektedir. Bunlar; din, can, akıl, namus (nesil) ve mal olmak üzere beş tanedir.¹¹⁶ Şeriat tarafından korunması ve temin edilmesi gerekli olan bu beş öge için makâsîdü’ş-şerîa, zarûrât-ı diniyye, zarûrât-ı hamse ve külliyyât-ı hamse gibi isimlendirmeler mevcuttur.

Spekülasyon faaliyeti makâsîdü’ş-şerîa açısından değerlendirildiğinde özü açısından meşru olan bu faaliyetin bireyin kendisi veya topluma zarar vermesinin söz konusu olduğu durumlarda yasaklanması gündeme gelebilir. Spekülasyon faaliyetinin mezkûr beş temel esastan özellikle malın korunması prensibi ile ilişkisi vardır. Malın korunması dinin gönderiliş amaçlarından beş temel esastan birini oluşturur.¹¹⁷ Buna göre spekülasyonun fert ve toplum bazında mülkiyete saldırı niteliği taşıdığı ve insanların mal güvenliğini zedelediği durumlarda yasaklanması gerekebilir. Organize türev piyasalar olan borsalarda nakdi mutabakat ve ters işlem ile gerçekleştirilen spekülasyon faaliyetinin gerek bireyin kendisi gerekse de topluma yönelik bu türden bir zarar durumunu taşıdığı görülmektedir. Buna bağlı olarak organize türev piyasada gerçekleştirilenler ile sınırlı olarak spekülasyon faaliyetinin yasaklanması mümkündür. Borsalardaki spekülasyonun sebep olduğu ekonomik krizler bunun en açık örnekleridir. Bu krizler, dünyadaki iktisadi sisteme büyük

¹¹³ Önceki başlıklarda geçtiği üzere Fahim Khan’a göre spekülasyon caiz olan ve olmayan spekülasyon olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Caiz olmayan spekülasyon, gerçek bir ticari faaliyet ile bağlantısız olup yalnızca parasal bir mübadelenin gerçekleştiği ve amaçlandığı; caiz olan spekülasyon ise, gerçek bir faaliyetin parçası olan ve risklerin çiftçiler gibi savunmasız üreticilerden buna gücü yeten piyasa katılımcılarına aktarılmasını sağlayan spekülasyondur. Bkz. Fahim Khan, *Islamic Futures and Their Markets*, 46. Bashir, Cündî ve Selemî’nin yaklaşımı da benzer şekilde spekülasyonu aşırı spekülasyon ve sınırlı spekülasyon olarak ikili bir ayrıma tabi tutmaktadır. Bkz. Bashir, *İslami Finasta Risk Yönetimi*, 177; Cündî, *Muâmelâtu’l-bûrsa*, 50-54; Selemî, “et-Tağrîr fi’l-mudârebât”, 4, 12.

¹¹⁴ Bazıları için bkz. el-Bakara 2/30, el-Enfâl 8/24, Yûnus 10/57-58, Tâhâ 20/50, el-Enbiyâ 21/107, el-Câsiye 45/20.

¹¹⁵ Ebû Muhammed İzzeddîn b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü’l-kübrâ el-mevsûm biKavâidi’l-ahkâm fi islâhi’l-enâm* thk. Nezîh Kemâl Hammâd-Osmân Cum’a Damîriyye, (Dimeşk, Dâru’l-kalem, 2000), 1/14.

¹¹⁶ Ebû İshâk İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi usûli’l-ahkâm* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut, el-Mektebetü’l-asriyye, 2011), 1/18-19.

¹¹⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/18-19.

zararlar vermiş ve piyasa katılımcılarının ilgili spekülasyonlar neticesi büyük kayıplar yaşamasına sebep olmuştur.¹¹⁸ Söz konusu zarar durumuna diğer bir örnek olarak şu verilebilir: Japonya’da bilinen ilk kayıtlı türev sözleşme 1697 yılında gerçekleşmiş, organize borsa olarak ise ilk defa 1730 yılında Osaka kentinde Dojima Pirinç Borsası kurulmuştur.¹¹⁹ Japonya’da toprak sahipleri pirinç üretimlerini teminat ederek para gibi kabul edilen alını sertifikaları çıkartmışlardır. Ancak bu sertifikalar fiziki pirinç teslimine onay vermediği için pirincin spot ve türev piyasadaki değeri arasındaki bağlantı kaybolmuş ve fiyatı fahiş hale gelmiştir. Bu yüzden on sekizinci yüzyılda Japon hükümeti bir süre türev sözleşmeleri yasaklamış, ardından fiziki teslim onay verilen belli standartların olduğu yeni düzenlemeler yapılarak tekrar izin verilmiştir.¹²⁰ Ayrıca Almanya’da 1896-1900 yılları arasında dört yıl gibi bir süre için kanuni bir düzenlemeyle futures işlem bazında tahıl türev sözleşmeleri yasaklanmıştır.¹²¹ 1984’te Kuveyt’teki piyasa çöküşü ile 1997’de Güneydoğu Asya’da gerçekleşen finansal krizin de arka planında spekülasyon faaliyetinin olduğu iddia edilmektedir.¹²² Bu konuda son örnek de ortaya çıkmasında spekülasyon faaliyetlerinin temel etkenlerden biri olduğu söylenen ve ekonomik olarak bütün Dünya’yı etkileyen 2008 küresel finansal krizidir.¹²³

Sonuç

Spekülasyon faaliyeti özü açısından sakıncalı olmamakla birlikte kötü niyetli kimseler tarafından kullanılması durumunda kumara benzer bir nitelik arz etmesinin yanında birey ve toplum bazında büyük zararlar ve kayıp durumları oluşturabilir. Kumar şüphesi barındıran ve zarara sebep olup yasaklanması gereken spekülasyonu tespit konusunda birçok yaklaşım mevcuttur. Birincisi sübjektif vakayı değerlendirme yöntemi, ikincisi ihtiyatı esas alıp zararı önlemek için bütün spekülasyonları yasaklayan yaklaşım. Üçüncü yaklaşım ise bizim benimsediğimiz yaklaşım ki spekülasyonun kötüye kullanımını tespit için örf ve uygulamayı esas alan yaklaşım. Örf ve uygulama için piyasa verileri esas alınmalı ve burada teori ile pratik sanal ile reel piyasa paralel hareket etmelidir. Bunu belirlemek için piyasada fiziksel teslim oranı, piyasada satılan mal ile gerçek mal arasındaki karşılaştırma gibi olanaklardan yararlanılması mümkündür.

Yasaklanması gereken spekülasyon türlerini tespit için örf ve uygulama esas alınmalıdır. Buna bağlı olarak spekülasyonun gerçekleştiği piyasaların her birinin özel olarak ele alınması gereklidir. Spekülasyon spot piyasa, tezgahüstü türev piyasa ve organize türev piyasada (borsa) gerçekleştirilebilmektedir. Bu konuda bizim yaptığımız değerlendirme

¹¹⁸ Ahmed Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 173-174; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/952.

¹¹⁹ Koy, *Türev Piyasalar*, 24.

¹²⁰ Tanyel, *Türev Ürünler, Türkiye’de ve Dünya’da Türev Piyasaların Gelişimi ve Kalkınma ve Yatırım Bankalarında Kullanımı*, 4.

¹²¹ Yanbolu, *Piyasalarda Türev Ürünler Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi*, 5.

¹²² Bashir, *İslami Finansta Risk Yönetimi*, 179.

¹²³ Türev işlemlerin 2008 krizindeki etkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Işık ve Tuba Tünen, “Türev Ürünlerin 2008 Finansal Krizindeki Rolü”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 1/39 (y.y., 2011), 19-21, 34,35, 42,43.

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

neticesi spot piyasa ile tezgahüstü türev piyasada spekülasyonun caiz organize türev piyasada ise caiz olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Organize türev piyasadaki şekliyle kumar şüphesi taşıyan ve gerek birey gerekse de toplum bazında çeşitli zararlar barındıran spekülasyon türlerinin İslami finansa dayalı bir piyasada varlık göstermesi mümkün değildir. İslami bir piyasada risk bütünüyle yasaklanmış bir olgu değildir. Bilakis serbest piyasa ekonomisinin işlediği bir ortamda piyasa katılımcılarının her biri riski üstlenerek faaliyet yapar. Ancak bunun yanında İslam iktisat sisteminde piyasaya zarar verecek faaliyetler yasaklandığı gibi yüksek ahlaki değerlerin hâkim olduğu toplumda bireylere zarar vermek de engellenmiştir. Böyle bir sistemin içinde günümüz ekonomilerinde gerçekleşen fiyatlardaki ani yüksek hareketlilikler ve kurlardaki büyük dalgalanmalar gibi problemlerin bulunması ya hiç söz konusu olmaz veya minimum seviyede kalır. Bu sebeple İslami piyasa kumar şüphesi taşıyan ve zararlı olan spekülasyon faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan ortamı taşımaz.¹²⁴

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): İbrahim Özpolat

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

¹²⁴ Sââtî, “el-Mudâberü ve'l-kimâr”, 19-20.

Kaynakça

- Ahmad, Azlin Alisa vd.. "Derivative Instruments: Criteria for Speculation in Islamic Finance", *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 24, Issue 5, 2021.
- Ahmed Hasan, Muhyiddîn. *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye fi's-sûki'l-âlemiyye*. Mekke: Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1983-1984.
- Akkuş, Hilmi Tunahan ve Sakarya, Şakir. "Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi". *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, (Ankara, y.y., 2018).
- Akram Khan, Muhammad. "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy". *American Journal of Islamic Social Sciences* c. 5 no. 1 (y.y., 1988).
- Aktaş, Mehmet Murat. "Sermaye Piyasası Kanunu Bakımından Piyasa Dolandırıcılığı (Manipülasyon) Düzenlemesi". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0/10, (y.y., 2017).
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*. çev. Fehmî el-Hüseynî. Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- Âli Süleymân. *Ahkâmü't-teâmül fi'l-esvâki'l-mâliyye*. Riyad: Dâru künûzü İsbilyâ li'n-neşri ve't-tevzî, 2005.
- Avşar, Tolga. *Vadeli İşlem Piyasaları (Türev Piyasalar) ve Vergilendirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Aybakan, Bilal. "İfâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 21/498-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bashir, Muhammad al-Amine Muhammad al-. *İslami Finasta Risk Yönetimi*. çev. Ali Kürşat Sak ve Gencay Karakaya. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Bayhan, Aysun, "Spekülasyon nedir? Borsada Spekülasyon ne demek?" (13.04.2023), Paratic, Ekonomi Makaleleri, <https://paratic.com/spekulasyon-nedir>.
- Bayındır, Servet. *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınevi, 2008.
- Brenner, Reuven ve Brenner, Gabrielle A.. *Gambling and Speculation: A Theory, A History and Future of Some Human Decisions*. Cambridge: Cambridge Press, pp: 90-112, 1990.
- Buhârî, Burhânüddîn Ebu'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-. *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2004.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus el-. *Keşşâfu'l-kina' an metni'l-ikna'*. thk. Abû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- Bürden, Fehd Hâlid Ebdâh. *el-Mudârebetü ve't-telâübü bi'l-es'âr fi sûki'l-evrâki'l-mâliyye*. Kahire: Câmîati'l-Kâhire, Külliyyetü'l-hukûk, Risâletü doktûra, 2017.
- Cessâs, Ebûbekir Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. Sâid Bektâş, Beyrut, Medine: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye-Dâru's-sirâc, 2010.
- Ceylan, Ali ve Korkmaz, Turhan. *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2004.
- Cinkû, Alâüddîn b. Abdürrezzâk el-. *et-Tekâbüd fi'l-fikhi'l-islâmî ve eseruhü ale'l-buyûi'l-muâsıra*. Amman: Dâru'n-nefâis, 2004.
- Cündî, Şehhât el-. *Muâmelâtu'l-bûrsa*. Kahire: Dâru'n-naḥdati'l-arabiyye, 1988.
- Cüveynî, Ebu'l-meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâseti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Cidde: Dâru'l-minhâc, 2009.
- Çelik, Kamer. *Finansal Bilgi Manipülasyonu ve Manipülasyon Tespitine Yönelik BIST'te Bir Uygulama*". Çorum: Hitit üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Doğan, Buket. *Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Doviz, "Manipülasyon ve Spekülasyon Nedir?" (13.04.2023), <https://www.doviz.com/makale/manipulasyon-ve-spekulasyon-nedir/90>.
- Durmuş, Abdullah. "Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri". II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi ed. Mehmet Bayyığit (Konya, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016).
- Düeynî, Muhammed Fethî. *Buhûs mukârane fi'l-fikhi'l-islâmiyyi ve usûlih*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008.
- Ebû Gudde, Abdüssettâr. "el-İhtiyârât fi'l-esvâki'l-mâliyye". *Mecelletu mecmail'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412).
- Ebu'l-Basal, Alî Abdülahmed. "el-Mudârebetü ve'l-mukâmeratü fi bey'i ve şirâi'l-eshümi". *Mecelletü Câmîati Dimeşk*, 25/2, (Dimeşk, 2009).

SPEKÜLASYONUN İKTİSADİ VE FİKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEŞRU TİCARET Mİ YOKSA YASAK KUMAR MI?

- Fahim Khan. *Islamic Futures and Their Markets with Special Reference to their Role in Developing Rural Financial Market*.
Cidde: Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute, 1997.
- Hammâd, Nezih. *Kadâyâ fikhiyye muâsıra fi'l-mâli ve'l-iktisâd*. Dimaşk: Dâru'l-kalem, 2001.
- Haraşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh. *Şerhu'l-Haraşî alâ Muhtasari Halîl*. Bulak, Beyrut: el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, Dâru'l-fikr, 1900.
- Hatîb, Abdülkerim el-. *es-Siyâsetü'l-mâliyye fi'l-İslâm ve silatuhû bi'l-muâmelâti'l-muâsıra*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 2. Baskı, 1976.
- Hattâb, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî el-Mağribî el-. *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl*. y.y.: Dâru'l-fikr, 1992.
- Hattâb, Kemâl, "Nahve sûk mâliyye islâmîyye", Tab'a temhîdiyye, el-Mü'temeru'l-âlemiyyu es-sâlis li'l-iktisâdi'l-islâmî, Câmiatu Ümmü'l-kur'a, 2005.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Bustî el-. *Meâlimü's-sünen şerhu süneni ebî dâvûd*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- Işık, Nihat ve Tünen, Tuba, "Türev Ürünlerin 2008 Finansal Krizindeki Rolü", *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 1/39 (y.y., 2011).
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebûbekir b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dimeşkî el-Hanbelî. *İ'lâmu'l-muvakkîn*. thk. Beşîr Muhammed Uyûn, Dimeşk: Mektebetü dâri'l-beyân, 2000.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2004.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*. thk. Zekerîyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takîyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abdüsselâm el-Harrânî. *Mecmû'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Medine: Mecma'u'l-Melik Fahd litabâati'l-mushafi's-şerîf, 1995.
- İbnü'l-Arabî, Ebûbekir Muhammed b. Abdullah. *Âridatü'l-ahvezî bişerhi Câmiî't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts..
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu fethi'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- İnanır, Ahmet. "İslam Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkep) Mâli Sözleşmeler". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (y.y., 2017).
- İslambûlî, Ahmed el-, "el-Ukûdu'l-müstakbeliyye ve ş-şerîatu'l-islâmîyye", *Hivâru'l-erbia (1427-1428/2006-2007)*, haz. Hâlid Sa'd Muhammed el-Harbî ve Ubeydullah Muhammed Hamza Abdülğani, Merkezü'n-neşri'l-ilmî, Câmiatü'l-melik Abdülazîz, (Cidde, 2008).
- İzzeddîn b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed. *el-Kavâidü'l-kübrâ el-mevsûm biKavâidi'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*. thk. Nezih Kemâl Hammâd-Osmân Cum'a Damîriyye. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2000.
- Kamali, Mohammad Hashim. *İslam Ticaret Hukuku: Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*. çev. Nazan Lila. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Karadâğî, Muhyiddîn Alfî el-. "el-Esvâku'l-mâliyye". *Mecelletu mecmail-fikhi'l-islâmî*. sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412).
- Karataş-Elçiçek, Yasemin. *Vadeli İşlem Sözleşmelerini Getiri, İşlem Hacmi ve Volatilitte Bazında Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Etkilerinin Analizi Üzerine Ampirik Uygulamalar*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kassâr, Abdülaziz Halîfe el-. "el-İhtiyârât fi esvâki'l-evrâki'l-mâliyye". *Mecelletü ş-şerîati ve d-dirâsâti'l-islâmîyyeti* sayı: 53 (y.y., 2003).
- Ketâf, Şâfiye. *Devru'l-edavâti'l-mâliyyeti'l-islâmîyye*. Cezayir: Setif Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013-2014.
- Kırca, İsmail. *Hukuki Yöniyle Borsa Opsiyon İşlemleri*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2000.
- Koy, Ayben. *Türev Piyasalar*. İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Kurar, İhsan. *Türkiye Vadeli İşlem Opsiyon Borsası ve Türev Araçları Risk Yönetimi: Vadeli İşlem Piyasası Risk Yönetimi Uygulaması*. Kütahya: Dumlupınar Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Lâhim, Usâme b. Hamûd b. Muhammed el-. *Bey'u'd-deyn ve tatbikâtuhu'l-muâsıra fi'l-fikhi'l-islâmî*. Riyad: Dâru'l-meymân li'n-neşri ve't-tevzi', 2012.

- Levinson, Marc. *Finansal Piyasalar Kılavuzu*. çev. Cengiz Yavilioğlu, İlhan Ege, Gülizar Kurt, haz. İlhan Ege. Ankara: Liberte Yayınları, 2007.
- Mısırî, Refîk Yûnus el-. *el-Meysîru ve'l-kimâr: el-Müsâbakât ve'l-cevâiz*. Dîmeşk: Dâru'l-kalem, 1993.
- Mühlîm, Süleymân b. Ahmed el-. *el-Kimâr: Hakikatuhû ve ahkâmuhû*. Riyad: Dâru künûzi İsbilyâ, 2008.
- Orhan, Uğur. "Manipülasyon (Piyasa Dolandırıcılığı) Suçu". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/2, (y.y., 2021).
- Osmânî, Takî el-. "Ukûdu'l-müstakbeliyât fi's-silai". *Mecelletu mecmail'fikhî'l-islâmî*, 1/7, (Cidde, 1993/1412).
- Osmânî, Takî el-. *Buhûs fî kadâyâ fikhiyye muâsıra*. Dîmeşk: Dâru'l-kalem, 2013.
- Özcan, Rasim. "Hisse Senedi Piyasalarında Manipülasyon Stratejileri". *İMKB Dergisi*, 3 Aylık Finans ve Ekonomi Süreli Yayını, sayı: 49, (y.y., 2013).
- Özdemir, Lefife. *Vadeli İşlem Piyasası ile Spot Piyasa Oynaklığı Arasındaki İlişki*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Özşahin, Kerem. *Vadeli İşlem Sözleşmesinin Hukuki Niteliği*. Ankara: Yeterlilik Etüdü, 1999.
- Penezoğlu, Y. Gökhan. *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 2004.
- Piyasa Rehberi, "Spekülasyon" (13.04.2023), <https://piyasarehberi.org/sozluk/spekulasyon>.
- Râfîfî, Ebu'l-Kâsîm Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-. *Fethu'l-azîz bişerhi'l-Vecîz*. y.y.: Dâru'l-fikr, ts..
- Sââtî, Abdürrahîm Abdülhamîd es-. "el-Mudâreberü ve'l-kimâr fi'l-esvâki'l-mâliyyeti'l-muâsıra". *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdi'l-azîz: el-İktisâdü'l-islâmî*, Cilt: 20, (y.y., 2007).
- Sâlûs, Alî es-. *el-İktisâdu'l-islâmî ve'l-kadâyâ'l-fikhiyyetu'l-muâsıra*. Doha, Beyrut: Dâru's-sekâfe, Müessetü'r-reyyân, 1998.
- Samar, Mahmut. *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Samar, Mahmut. *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Sancak, Ethem. *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2012.
- Selemî, Abdullah es-. "et-Tağrîr fi'l-mudârebât". *Râbitatü'l-âlemi'l-islâmî el-Mecmau'l-fikhî* y.y., 2010.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed. *Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhî'l-islâmî*. Beyrut: Menşûrâtü'l-halebî el-hukûkiyye, 1998.
- Serahsî, Ebubekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts..
- Süleymân, Yûsuf. "Re'yü't-teşrîi'l-islâmî fi mesâili'l-bürsa". *el-Mevsûatü'l-ilmîyye ve'l-ameliyye li'l-bünûk el-islâmîyye*, Matbûâtü'l-ittihâdî'l-devlî li'l-bünûki'l-islâmîyye, c. 5 (Kahire, 1982).
- Süveylim, Sâmî b. İbrâhîm es-. *Usûlü't-temvîli'l-islâmî*. Cidde: Merkezü ebhâsi'l-iktisâdî'l-islâmî, Câmîatü'l-Melik Abdülazîz, 2011.
- Süveylim, Sâmî b. İbrâhîm es-. *et-Tehavvut fi't-temvîli'l-islâmî*. Cidde: el-Benku'l-islâmîyyu li't-tenmiyye, 2007.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa eş-. *el-Muvâfakât fi usûli'l-ahkâm*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: El-Mektebetü'l-asriyye, 2011.
- Şenol, Ömer Faruk. *Hukuki Açıdan Bankaların Tezgahüstü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Tanyel, Eda. *Türev Ürünler, Türkiye'de ve Dünya'da Türev Piyasaların Gelişimi ve Kalkınma ve Yatırım Bankalarında Kullanımı*. Ankara: İller Bankası Anonim Şirketi, Uzmanlık Tezi, 2016.
- Temiz, Kemal. *İslam'da Kumar Yasağı*. Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2010.
- Türk Dil Kurumu, "Spekülasyon" (13.04.2023), <https://sozluk.gov.tr>.
- Ubeys, Kayser Mahmûd. *Cerîmetü't-telâüb bies'âri'l-evrâki'l-mâliyye*. y.y., 2016.
- Ulusoy, Muzaffer. *Vadeli İşlem Piyasaları ve Türkiye Döviz Piyasasında Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nın (VİOP) Gelişimi*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2019.
- Yanbolu, Didem. *Piyasalarda Türev Ürünler Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Çalışma Hayatı ve İslâm*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1992.
- Yılmaz, Celali, "Spekülasyon ve Manipülasyon" (13.04.2023), Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/spekulasyon_ve_manipulasyon.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 10. Baskı, 2011.